

La carta de poblament de Xodos

Documentació, història i usos socials
del català al País Valencià
des de l'edat mitjana fins al segle XX
TFC – UOC – Filologia Catalana

Cèsar Mateu i Beltran
dirigit pel Dr. Francesc Bernat i Baltrons

Índex

Presentació.....	2
1. Introducció.....	4
2. Estudi introductorí	
2.1 El poble de Xodos i la comarca de l'Alcalatén.....	7
2.2 Context històric de la carta de poblament	10
2.3 El conjunt documental de Xodos.....	14
2.4 El manuscrit de Xodos.....	19
2.5 El manuscrit de l'ARV i les edicions posteriors.....	24
2.6 L'enigmàtica datació de la carta de poblament.....	28
2.7 Llengua i poder: les llengües relacionades amb la carta	36
3. Edicions de la carta de poblament de Xodos	
3.1 Edició filològica de la carta de poblament	47
3.2 Edició facsímil de la carta de poblament	51
4. Breu estudi lingüístic	53
5. Corollari	58
6. Apèndixs	
6.1 Índex onomàstic	62
6.2 Glossari	63
6.3 Versió catalana actualitzada de la carta de poblament	66
6.4 Cartografia	69
7. Bibliografia.....	73

© Cèsar Mateu i Beltran, 2003

Reservats tots els drets. Està prohibida la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol mitjà o procediment, compresos la impressió, la reprografia, el microfilm, el tractament informàtic o qualsevol altre sistema, així com la distribució d'exemplars mitjançant lloguer i/o préstec, sense l'autorització escrita de l'autor o dels límits que autoritza la Llei de Propietat Intel·lectual.

Presentació

Us presentem tot seguit l'edició filològica de la carta de poblament de Xodos (l'Alcalatén, País Valencià) a partir d'un manuscrit inèdit de 1625, en paper. Inclou un estudi introductori que fa especial referència a aspectes relacionats amb la Història de la llengua catalana, tot i que no bandeja altres qüestions interessants de la carta de poblament.

Els objectius principals que es volen assolir són els següents:

a) editar la versió més antiga, completa i inèdita de la carta de poblament de Xodos.

A partir del conjunt documental estudiat:

b) aportar dades que reforcen la tesi que la catalanitat lingüística i l'adscripció dialectal de l'Alcalatén depenen, sobretot, de les repoblacions posteriors i no pas del repartiment territorial medieval

c) mostrar l'evolució del binomi llengua i poder en les relacions entre administradors i administrats al País Valencià

d) estudiar els avanços i els retrocessos de l'ús públic del català.

Altres objectius són:

a) datar correctament la carta de poblament

b) relacionar l'ús de les llengües (aragonès, castellà, català i llatí) amb el context històric i sociocultural de cada època

c) il·lustrar la llarga presència del llatí en el llenguatge administratiu

d) contextualitzar la recerca en el marc de la Història social de la llengua catalana

e) posar a l'abast del públic la documentació estudiada.

Amb la finalitat d'assolir aquests objectius pretenem:

a) demostrar que la carta de poblament de Xodos es va atorgar el 1254

b) aportar dades per a provar que l'Alcalatén pertany al domini lingüístic català perquè aquesta era la llengua dels colons medievals i no hi ha va haver cap repoblació posterior, tot i que la llengua dels senyors feudals (d'un règim que, amb lleus modificacions, va arribar fins el segle XIX) era una altra: primer l'aragonès i després el castellà

- c) mostrar com la llengua dels documents oficials és triada per les persones que detenen el poder (polític, econòmic...)
- d) demostrar que aquests documents reflecteixen la llengua que predomina en els usos socials formals d'una determinada època, especialment en allò que es refereix a les actituds elitistes i de prestigi social.

Volem acostar els lectors al context de la carta de poblament, de manera que oferim informació sobre el poble de Xodos i la comarca de l'Alcalatén; també situem la carta en el context històric en què va ser atorgada. Així mateix, estudiem els documents que es relacionen més estretament amb la carta de Xodos, els quals seran una excel·lent eina per a analitzar, des d'una perspectiva diacrònica, els aspectes d'Història de la llengua que tractarem.

Vull expressar el meu agraïment a les següents persones: a Joan i Pilar, de Xodos, per l'oportunitat única de conèixer el manuscrit; a Francesc Bernat i a Isabel-Clara Moll, pels inestimables consells i orientacions, més enllà de les obligacions purament acadèmiques; a Jordi Cerdà, que em va aconsellar en l'edició filològica del text; a Ernest Querol, que, potser sense saber-ho, em va posar les eines a la mà; i a Gerard Clausell, que em va facilitar la documentació que m'assegurava la data de la carta de poblament. No vull oblidar totes les persones que d'una manera o altra m'han ajudat, especialment Manuel Eugenio López Correa, estudiant d'Enginyeria Tècnica Informàtica de Gestió a la UOC, que em va posar sobre la pista de la programació en Java.

Dedico aquesta edició a les persones que, amb la seua paciència i comprensió, l'han feta possible: la meua família. A Maribel, Bernat, Laia, Joan Carles i Salvador, gràcies.

1. Introducció

De vegades, la sort de l'investigador en l'àmbit de les ciències socials és absolutament incerta. La recerca principal pot descobrir nous temes que, momentàniament, queden a banda; tanmateix, aquestes vies secundàries poden convertir-se en principals i ocupar el lloc de l'anterior recerca.

La primavera de 2001 em trobava en plena investigació sobre l'origen del cavaller, possiblement ribagorçà, Pere Cornell. Vaig aprofitar un viatge a la ciutat de València per a comprar el volum d'Enric Guinot *Cartes de poblament medievals valencianes*. Sens dubte, hi havia de trobar referències al prohoms que va ser lloctinent de Jaume I i que va tenir un paper destacadíssim en la presa del castell d'Almassora.

L'enorme aplec de documents que constitueix el treball de Guinot incloïa la carta de poblament de Xodos, un testimoni que vaig cercar de seguida i que Enric Guinot datava el 17 de juny de 1292. El mes de juny de 2001 vaig assistir al pelegrinatge dels veïns de Xodos fins St. Joan de Penyagolosa; a l'eixida, vaig poder xerrar amb l'alcalde, Joan Gasch, i li vaig comentar que havia trobat el text de la carta en el volum de Guinot:

– A l'ajuntament també la tenim, la carta; el que passa és que no podem llegir-ne la lletra –em respongué.

Em va sorprendre força, aquella afirmació. Guinot citava un original i dos trasllats, manuscrits, perduts; també esmentava un manuscrit únic, a l'Arxiu del Regne de València (ARV), i dues edicions, de 1902 i 1950. No hi havia cap referència sobre un manuscrit que es trobés al propi municipi de Xodos. Allò calia mirar-s'ho amb calma.

A Xodos hi havia, entre altres documents, tres lligalls que feien una referència expressa, en els primers folis, a la carta de poblament. El lligall que semblava més recent, al qual vaig anomenar lligall 3, tenia una lletra més acostada a l'actual: vaig decidir que era lògic enfrontar-s'hi primer. Incloïa alguna indicació que feia pensar que hi trobaria la carta de poblament; el vaig començar a transcriure. De seguida em vaig adonar que la carta no hi era, però explicava les raons per les quals s'havia conservat el conjunt documental de Xodos. Contenia la traducció “del latín y antiguo lemosín”, feta el 1863 pel catedràtic de Retòrica de l'Institut de Batxillerat de Castelló, Romualdo Arnal (o Arizal, segons el mateix document), d'un privilegi de 1374, referit a la universitat de Xodos. A més, vaig trobar diverses escriptures notarials de finals del s. XIX, juntament amb altres documents del *Ayuntamiento Constitucional de Chodos* dirigits al *Jefe Provincial de Castellón de la Plana*, al voltant del procés de desamortització de terres. Tractaven de demostrar que les terres comunals

eren efectivament del poble de Xodos. Les escriptures de finals del segle XIX demostraven la compra d'aquelles terres per unes famílies del poble que les havien llegat al propi Ajuntament: les terres comunals tornaven a ser-ho, després de la desamortització. Una actitud digna d'elogi; no res, però, sobre la carta de poblament. Potser al lligall més antic hi hauria alguna cosa més.

Efectivament, passades les festes d'agost vaig començar a transcriure el lligall 1; contenia el privilegi original, en català, i la carta de poblament de Xodos, a més d'altres documents sobre la desamortització. La sorpresa fou enorme, perquè incloïa lliçons¹ diferents de l'edició de Guinot.

Durant la resta de 2001 i 2002 vaig colleccionar les edicions de la carta de poblament i vaig visitar l'ARV per a comprovar i transcriure la còpia que es guardava a València. D'altra banda, les versions de la carta de poblament editades per Ferrandis Irlles (el 1902 i el 1950) em van posar sobre la pista d'una datació incorrecta que calia investigar. Podia ser que Guinot no hagués tingut en compte els dos sistemes de datació vigents en l'edat mitjana a la península Ibèrica: l'Era Hispànica, o l'any de l'Era, (que comptava els anys des de l'arribada de Cèsar August a Hispània) i l'*anno Domini*, o any del Senyor (que compta els anys, encara ara, des del suposat naixement de Jesucrist).

L'any de l'Era representava, al segle XIII, el sistema de datació més estès a l'Aragó i a Castella. Per contra, l'any del Senyor era el sistema més usat a Catalunya. Hi havia una diferència temporal entre aquest dos sistemes de 38 anys. Si 1292 era un any de l'Era Hispànica, això suposava que calia datar la carta de poblament de Xodos l'any del Senyor de 1254; aquest fet implicava que el 750 aniversari de la carta es podia celebrar l'any 2004.

Calia treballar ràpid si volíem assegurar-ne la data: el poble de Xodos, amb una mica més de 150 habitants, té uns recursos econòmics ben minsos i depèn, si vol celebrar l'aniversari, de les subvencions oficials i les aportacions d'empreses i particulars. El ventall de possibilitats que oferien els treballs de final de carrera de la Universitat Oberta de Catalunya em va acabar de decidir: calia preparar una edició filològica de la carta, amb el corresponent estudi.

El document fundacional de Xodos presenta algunes característiques que el fan força valuós per a la Història de la llengua catalana. Es tracta d'un text de 1254 que apareix diverses vegades, al llarg dels segles, envoltat d'una sèrie de contextos (no sempre en la mateixa llengua) que el presenten, l'expliquen, el completen, etc. Així tenim el trasllat de 1275; el segon

¹ Entenem el terme *lliçó* en el sentit que li atorga l'edició filològica de textos: "segment d'un testimoni segons la mateixa forma en què s'hi presenta"; vegeu Martínez-Gil (1999, m. 1, p. 47).

trasllat, de 1348; la còpia de 1625 que es troba a Xodos; la còpia de 1625 de l'ARV; la sèrie de documents del segle XIX, conseqüència de l'abolició del règim senyorial i de les desamortitzacions que s'hi refereixen, a més de les tres edicions del segle XX. Representa, doncs, una llarga sèrie de sondejós, de talls cronològics, que ens poden explicar alguna cosa sobre la Història de la llengua, almenys pel que fa a una part del País Valencià, l'Alcalatén, la comarca on se situa Xodos.

L'hipertext, el format que he triat per a presentar aquest estudi, és polièdric: permet observar l'objecte d'estudi des de diversos angles i variar-ne l'enfocament si convé. L'hipertext té un altre avantatge: és la principal eina d'Internet, permet comunicar qualsevol estudi d'una manera ràpida i eficient. A més, publicar a Internet és més barat que qualsevol edició de butxaca.

Potser l'ús d'aquest format sorprèn algú. És cert que encara no és habitual en les edicions crítiques, però força treballs de sociolingüística ja aprofiten aquesta eina. Els motius per a usar l'hipertext són diversos. Cal considerar les múltiples possibilitats de lectura que ofereix, amb salts endavant i endarrere, i amb remissions a la bibliografia, el glossari, o entre diverses parts del document, molt més costoses en una lectura lineal. Fins i tot l'aparat de variants² de la pròpia edició del manuscrit es llegeix més fàcilment en aquest format, perquè apareix molt a la vora del text editat. L'hipertext, a més, permet al lector especialitzat aprofundir en els aspectes que més li preocupen, mentre que el lector curiós (sense un bagatge específic) pot espigolar una mica entre la varietat d'enfocaments que permeten acostar-se a la carta de poblament de Xodos.

De tota manera, la lectura tradicional és possible de dues maneres: d'una banda podem imprimir l'estudi complet (o només algunes parts, si ens interessen); d'una altra, disposem d'una opció de navegació assistida que ens permet circular pel document d'una manera lineal, a més de tornar endarrere (literalment sobre els propis passos) en cas necessari.

² Cal entendre el terme *aparat de variants* (o *aparat crític*) en el sentit que li atorga l'edició filològica de textos: "part d'una edició [...] on es reporten els errors significatius i les variants [...] detectats en la transmissió d'una obra [...]"; vegeu Sadurní Martí a Martínez-Gil (1999, m. 1, p. 47).

2. Estudi introductori

2.1 El poble de Xodos i la comarca de l'Alcalatén

Xodos

Xodos (44, 3 km²; 167 h. [1994]) ocupa el cim d'una lloma, a 1.063 m d'altitud sobre el nivell del mar.³ El poble es repenja sobre un extrem, davant d'un imponent precipici; a l'altre costat, hi ha l'ermita de St. Cristòfol. El relleu és extremadament abrupte, dominat per la serralada del Penyagolosa, amb la figura del Marinet ben a la vora, i partit per la Lloma Bernat que divideix les conques fluvials del terme de Xodos entre el riu de Llucena (anomenat aquí el barranc Fondo) i la rambla d'Atzeneta.

La vegetació dominant es compon de pins, carrasques, roures, ginebres i savines. El sotabosc deu la seua configuració a l'obra humana: la necessitat de matèries primeres per als forns de ceràmica de l'Alcora condicionà el predomini de les argelagues.

El parlar tradicional de Xodos s'adscriu a les parles del Maestrat i els Ports, el català de transició entre els dialectes nord-occidental i valencià, molt proper al tortosí. Els conreus, en bancals i artigues, comprenen els ametlers i les oliveres en les zones més baixes, juntament amb alguns cereals, en franca regressió. Encara resten algunes raberes d'ovelles i cabres; darrerament hi ha crescut la cabanya bovina.

No existeix cap tipus d'indústria al poble i el sector turístic, amb un potencial natural impressionant, es troba poc desenvolupat, amb només dos bars restaurants que també disposen d'hostal.

L'origen conegut de la població és musulmà.⁴ Xodos, com la totalitat de la tinença de l'Alcalatén, degué ser conquerit al voltant de 1233, conforme indica Ferrandis Irlés.⁵ La repoblació cristiana es va iniciar el 1254, d'acord amb la carta de poblament que ara editem. El 1565 tenia 42 focs (al voltant de 168 habitants); el 1794, 70 (280 h.); el 1873, 725 h., el 1887, 847 h.; el 1910, 954 h. i el 1913, 1.054 h.⁶

El 1913, la població es repartia per tot el terme. Els masos principals en concentraven una part important, al voltant de 321 habitants: les Calçades,

³ Lacarra (1995, vol. 1, 262).

⁴ Tot i que Coromines (1997, vol. VIII, p. 141) remunta l'etimologia del topònim a l'època preromana, a partir d'un plural de la base ibèrica SŪDAR, relacionada amb la forma bascoibèrica SUDUR ('nas'). Coromines conjectura que, de la noció de *nas*, es va passar a la de *cim*, *morro* o *punta*, formes presents en l'orografia xodenca.

⁵ Ferrandis (1902a, 347).

⁶ Dades extretes de Sarthou Carreres (1989, 580), excepte 1873, a partir de Mundina (1988, 284).

l'Estepar (amb més de 50 h.), Gargan, Malusa, el mas de la Lloma (amb més de 30 h.), el mas de Montoliu, etc.⁷ L'absència d'indústries i les dures condicions de vida van condicionar l'emigració dels xodencs durant tot el segle XX, molt especialment durant la dècada dels anys 60. Actualment la població es multiplica durant l'estiu amb la tornada dels descendents d'aquells emigrants, especialment des del Barcelonès, la Plana Alta i l'Horta de València.

L'Alcalatén

L'Alcalatén (649,16 km²; 14.800 h. [1991]), amb capital a l'Alcora, és la comarca on es troba Xodos. L'eix que vertebra la comarca és el riu de Llucena, sobre el qual se situa el pantà de l'Alcora. El relleu és abrupte i variat: dominen les valls estretes i profundes. Destaca el conjunt muntanyós del Penyagolosa (1.813 m), màxima altura del País Valencià.⁸ La vegetació és dominada per boscos de pi roig i de pinassa, juntament amb la carrasca, el roure, el ginebre i la savina.

L'Alcalatén és una comarca de parla catalana que limita amb l'Aragó i l'Alt Millars, de parla castellana, i amb la Plana Baixa, la Plana Alta i l'Alt Maestrat, també de parla catalana. El conreu, bàsicament organitzat en bancals, té un predomini quasi total del secà enfront del regadiu, amb ametlers i oliveres, juntament amb alguns fruiters com els cirerers; els cereals gairebé han desaparegut. L'Alcora (8.367 h. [1991]) és un nucli industrial molt important, on s'hi concentra una bona part de la producció ceràmica de Castelló.

La comarca ha experimentat una forta reducció dels seus habitants al llarg de les últimes dècades. La població es concentra al cap comarcal: l'Alcora és l'únic municipi de l'Alcalatén que no perd població des del 1986. Llucena i Atzeneta es mantenen gràcies a la reindustrialització de la primera i l'excel·lent situació geogràfica de la segona.

L'Alcalatén històric comprenia l'antiga tinença del mateix nom, creada per Jaume I i mantinguda com a jurisdicció senyorial fins al s. XIX (integrada per l'Alcora, Figueroles, Llucena, Costur, les Useres i Xodos). Aquest territori depenia de la sotsgovernació "dellà lo riu d'Uixó" fins la institució de l'estructura provincial, al segle XIX. Judicialment pertanyia al partit de Llucena, fins que el 1968 fou inclòs al de Castelló. Actualment la comarca de l'Alcalatén inclou els municipis del senyoriu històric i tres localitats de

⁷ Sarthou Carreres (1989, 580).

⁸ ECBi (1997).

l'antiga setena de Culla, pertanyent a l'orde de Montesa (Atzeneta del Maestrat, Benafigos i Vistabella del Maestrat).

2.2 Context històric de la carta de poblament

La conquesta del regne de València

El segle XIII és el moment de l'expansió de la corona catalana cap al sud i cap a l'est. Concretament, el segon terç d'aquest segle marca el naixement del País Valencià. Josep M. Salrach⁹ afirma que els segles XIII i XIV són “una etapa excepcional, de plenitud, en tots els ordres de la vida col·lectiva [...] els estaments catalans, juntament amb el conjunt de la societat, van emprendre la conquesta i el poblament de les Illes Balears i el País Valencià, amb el concurs, en aquest cas, dels aragonesos”.

La conquesta del País Valencià no va ser en absolut una cosa improvisada. Catalunya ja havia mantingut contactes econòmics amb Xarq al-Andalus, “fins al punt que el combustible de l'expansió catalana del segle XII van ser els morabatins d'or encunyats per Ibn Mardanix”, conforme afirma Thomas F. Glick.¹⁰ En principi, els nobles aragonesos van portar la iniciativa, però l'octubre de 1225, en acabar el temps de servei obligatori, van abandonar Jaume I durant el primer setge de Peníscola; el rei en va poder traure una important lliçó: li calia la presència catalana per a contrapesar el poder aragonès.¹¹

La cronologia de la conquesta és ben coneguda; pels volts del gener de 1233, en una trobada a Alcanyís amb Balasc d'Alagó i altres nobles, el pla definitiu pren forma.¹² A més d'aquests, formen part de les forces catalanoaragoneses alguns nobles i prelatos catalans, els ordres militars del Temple i l'Hospital, les milícies d'algunes viles i ciutats, com ara Terol, Daroca, Calataiud, Lleida, Tortosa i Barcelona. Fins 1235, és conquerit el nord del país, entre 1236 i 1238 conquereixen la zona central. El 1245 es completa la conquesta a la zona sud, fins la línia Biar-Castalla-Xixona que llavors marcava el final del regne.¹³ La resta del territori encara més al sud (Alacant, Elx, Oriola i Crevillent) va ser incorporat el 1304 al regne de València per la sentència arbitral de Torrellas.¹⁴

Les cartes de poblament

La definició que ens ofereix el DIEC¹⁵ del terme *carta de poblament* és una mica minsina: “concessió feta pel sobirà o pel senyor d'un lloc amb la

⁹ Aventín i Salrach (1998, 89).

¹⁰ Glick, a Gil Mascarell (1992, 72).

¹¹ Glick, a Gil Mascarell (1992, 72-73).

¹² Glick, a Gil Mascarell (1992, 73).

¹³ Aventín i Salrach (1998, 99).

¹⁴ Aventín i Salrach (1998, 102).

¹⁵ IEC (1997).

finalitat d'atreure-hi pobladors”, però ja conté alguns elements que permeten fer-nos-en una idea.

Enric Guinot, a *Cartes de poblament medievals valencianes*, ofereix una definició del que és una carta de poblament enfront d'altres documents més o menys similars.¹⁶ De bon principi emmarca el concepte sobre un “plantejament d'anàlisi històric que no es limite als aspectes formals de la documentació”. Així, cal situar aquests documents en l'àmbit del repoblament, entès com l'assentament de comunitats humanes amb una entitat superior a la mera unió de persones que, en la majoria dels casos, implica la constitució quasi immediata d'*universitats*, conforme s'anomenava els municipis en el context medieval. A més, aquest assentament es fa sota el model econòmic i social del feudalisme, amb unes relacions específiques (i especificades en el propi document) entre la comunitat i un personatge que pertany a la classe dominant. En definitiva, el document que plasma l'interès dels grups socials per poblar un lloc determinat s'anomena carta de poblament.¹⁷

El medievalista José Sánchez Adell¹⁸ recull també el caràcter gairebé mític que actualment s'atorga a aquesta mena de documents, perquè “vienen a ser la partida de nacimiento de nuestros pueblos”. Afirmar que la carta sol recollir el fur al qual s'acullen els pobladors del lloc, de forma que “puede decirse que los fueros aragoneses corresponden a repoblaciones hechas por los magnates [els *rics-homes*]¹⁹ de esta procedencia; que la *Costum* de Lleida fue aplicada por las órdenes militares y por el obispo de Tortosa; y que las cartas pueblas del rey se dan a *Costum* de Barcelona y *Furs* de Valencia”. Entre les condicions que poden imposar les cartes de poblament Sánchez Adell cita el nombre màxim de pobladors, el nom dels repartidors de les terres (els *quinyoners*), la citació dels mitjans de producció (boscos i pastures, aigua, camins, etc.), la càrrega tributària (com ara la *dècima* i la *primícia*); també incloïa alguns altres drets del senyor, com ara l'*host* i la *cavalcada*, a més dels serveis que es reservava o cedia (molins, forns, etc.). Trobarem una bona part d'aquests elements a la carta de poblament de Xodos.

Podem explicar la conservació i la reproducció (els *trasllats*) d'aquests documents ben fàcilment: els propis actors socials implicats (les universitats i els senyors feudals) volen mantenir el corpus on consten les

¹⁶ Guinot (1991, 17-22).

¹⁷ En el seu text, Guinot deixa clar que és pràcticament impossible trobar diferències formals i de contingut entre les cartes de poblament de la Catalunya Nova i d'una part del Baix Aragó, dels segles XII i XIII, i gran part de les cartes valencianes dels segles XIII i XIV; a més, les desvincula totalment del model castellà; vegeu Guinot (1991, 18-19).

¹⁸ Sánchez Adell, a Chust (1992, 187-190).

¹⁹ Trobareu els termes marcats en cursiva, i alguns altres més, a l'apartat “Glossari”.

obligacions i les franqueses de tots plegats: els nobles, per a garantir el cobrament dels drets senyorials; els municipis, per a mantenir el nivell d'exigència senyorial i les franqueses i llibertats de les quals podien gaudir.²⁰ De fet, la llarga durada, des del segle XIII fins el XIX, de la tinença de l'Alcalatén (com la majoria de senyories valencians) explica la conservació d'una o diverses còpies de les cartes de poblament.²¹

El senyoriu de l'Alcalatén a l'edat mitjana

Ferrandis Irlés²², al seu article sobre l'origen de la tinença de l'Alcalatén, esmenta la carta de donació que va fer Jaume I en benefici del *ric-home* Ximén d'Urrea: “donamus, concedimus et laudamus vobis et vestris Castrum quod vocatur de Alcalathen cum suis alqueriis”, de manera que el converteix en el primer senyor de l'Alcalatén. El castell de l'Alcalatén ja apareixia esmentat al *Llibre dels fets* del rei Jaume, quan ja havia guanyat Peníscola (després del segon i definitiu setge) aprofità la base per a conquerir els llocs més propers: “e d'aquí faïen cavalgades: e goanyam Casteylló de Burriana e Burriol e les coves de Vimromà e Alcalatèn e Vilahameç”.²³ De tota manera, aquest castell ja era conegut molt abans; el document 301 del diplomatarí de la catedral de Tortosa, de 28 de novembre de 1178, ja esmenta el terme d'Alcalatén.²⁴

El règim senyorial que es va aplicar a l'Alcalatén fou típicament feudal: la tinença. El territori es dividia en porcions que eren cultivades “per pagesos tinentes que pagaven censos (rendes fixes) i agrers (donació d'una part proporcional de les collites)”.²⁵ En el cas de Xodos, la carta de poblament establí que els impostos eren la *dècima* i la *primícia*: una desena part de les collites i els primers fruits.

L'actual comarca de l'Alcalatén inclou la tinença històrica: els municipis de l'Alcora (amb el propi castell de l'Alcalatén i els llogarets d'Araia i la Foia), Costur, Figueroles, Llucena, les Useres i Xodos. Les dates de les cartes de poblament conegudes són Xodos (1254), l'Alcora (1305) i Llucena (1335). Aquesta cronologia, tot i que no implica necessàriament la fundació successiva dels municipis esmentats, explica les circumstàncies del repoblament a l'Alcalatén.²⁶ És bastant probable que, recent conquerit

²⁰ Guinot (1991, 9).

²¹ Guinot (1991, 10).

²² Ferrandis (1902a, 347).

²³ Bruguera (1991, 169, § 186).

²⁴ Virgili (1997, 375).

²⁵ Aventín i Salrach (1998, 77).

²⁶ La carta de poblament de Llucena, per exemple, s'atorga a alguns pobladors del lloc i recull el dret a escollir “Justicia et Jurados et otros oficiales segunt que siempre han sido acostumbrado” (Guinot: 1991, 514-515), fets que confirmen el repoblament cristià previ a l'atorgament d'una carta de poblament.

el territori, s'hi instal·laren els primers pobladors cristians. Possiblement, però, a causa de la revolta d'Al-Azraq, iniciada entre 1247 i 1248, i la consegüent expulsió dels musulmans que s'hi havien adherit, degué de ser necessari l'atorgament d'una carta de poblament per al lloc de Xodos, tot i que el document no ens n'informa directament.²⁷

Pel que fa a la despoblació musulmana, sembla que es confirma en la carta de l'Alcora: Joan Ximénez d'Urrea I, el tercer senyor de l'Alcalatén, reserva deu *quinyons* per a l'*alamí* i “para aquellos que querrán fincar con él. Empero, et do et otorgo a vos et a los vuestros [als repobladors cristians a què es refereix la carta] que si los dichos Alamí et moros se partirán et aleixarán los dichos quinyones, que vos los ayades et recibades”.²⁸ És a dir, sembla que el 1305 els musulmans de l'Alcalatén ja no eren gaire favorables a continuar en les terres patrimonials que havien perdut després de la conquesta jaumina. De fet, segons Antonio Poveda, l'any de l'expulsió dels moriscos, el 1609, no hi havia cap casa de musulmans a la tinença de l'Alcalatén, conforme passava a l'Alt Maestrat i als Ports.²⁹

²⁷ Sobre la revolta d'Al-Azraq, vegeu Glick, a Gil Mascarell (1992, 74).

²⁸ Guinot (1991, 453-455).

²⁹ Poveda, a Chust (1992, 343).

2.3 El conjunt documental de Xodos

Els documents més antics de Xodos estaven amagats a les golfes d'una casa particular. Van ser salvats de la destrucció de la guerra civil de 1936-1939 per l'antic propietari. Al final del segle XX, la casa fou comprada per l'actual alcalde, el qual va trobar aquest arxiu. Es tracta de diversos pergamins i lligalls. Fins ara hem pogut analitzar un primer conjunt documental al voltant dels processos de desamortització del segle XIX, que inclou els lligalls 1, 2, 3, 4, 5 i 6.

El lligall 1

Sabem que el lligall 1 fou compost i cosit almenys dues vegades perquè la tapa, de pell, ara es troba al revés; és a dir, ara s'obre per la contraportada. A més, es dona la circumstància que l'interior de la tapa conté una composició llatina amb notació musical medieval en tintes roges i negres que en algun moment, potser a causa de la humitat, van deixar rastres en el foli 1r d'aquell moment: actualment aquest és el foli 5r, en blanc, que precedeix el trasllat del privilegi de 1374. Juntament amb el lligall 2 podia conformar el nucli del llibre de privilegis de Xodos. El lligall 1 inclou els següents documents:

- foli 2r: 1842a [cast.] Nota d'aprovació de la carta de poblament de Xodos "por el M.Y.S, Gefé [sic] superior político de la provincia".

Aquesta nota es relaciona directament amb la carta que la *Comisión de Montes* envia el mateix any al municipi de Xodos.

- folis 3r-4v: 1584 [cast.] Carta del senyor de l'Alcalatén, sense especificar-ne el nom, que permet artigar per a evitar la despoblació del lloc.³⁰

Es tracta d'una missiva de Joan Ximénez d'Urrea III, escrita en castellà, que permet els seus vassalls de Xodos artigar per a evitar la despoblació del lloc. És una concessió que amplia els privilegis dels quals disposava la població; el senyor, però, es reserva el dret a retirar-la.

- folis 6r-9v: 1625a [cat. i llatí] Trasllat del privilegi de 20 de març de 1374, de Joan Ximénez d'Urrea II, sobre els drets d'herbatge i fornatge, la delimitació de les terres de la universitat de Xodos i altres drets dintre de la tinença.

³⁰ D'acord amb la llista de senyors de l'Alcalatén de Ferrandis (1902b, 359), si ens atenem a la data de la carta es tracta de Joan Ximénez d'Urrea III.

Miquel Arrufat notari públic dels territoris del rei d'Aragó,³¹ donava fe, amb unes formules introductòries llatines, de la decisió de Joan Ximénez d'Urrea II, el senyor de l'Alcalatén, de concedir un privilegi a la universitat de Xodos sobre els herbatges, a més d'alliberar l'ús de forns, establir l'empriu (la devesa i el bovalar) i permetre l'accés a la devesa d'Araia³², compartida amb la resta de pobles de l'Alcalatén. Aquest llarg document del senyor de l'Alcalatén, adreçat als veïns de Xodos, es troba redactat en català, excepte les fórmules de datació i el testimoniatge, en llatí. El trasllat del privilegi de 1374, de 1625, fet pel notari de València Pere Güell, en català, incloïa tant a l'inici com al final les fórmules llatines que l'oficialitzaven.

- folis 11r-12r: 1625b [cat., llatí i arag.] Còpia registrada del trasllat de 1348, tret d'un altre de 1275 a partir de la carta de poblament de 1254.³³

És la carta de poblament, inèdita, que prenem com a testimoni base d'aquesta edició. L'anomenem manuscrit X perquè és la inicial del poble on s'ha conservat, Xodos.

- foli 13r: 1842b [cast.] Carta de la *Comisión de Montes* de la província a l'Ajuntament Constitucional de Xodos sobre les terres comunals

Carta de la *Comisión de Montes* que reconeix la propietat municipal de les terres comunals.

- foli 15, solt: 1881 [cast.] Còpia d'un certificat del secretari de Xodos

El procés de desamortització s'havia detingut i ara el municipi informava sobre la inexistència de cap declaració governamental referent al caràcter comunal de la devesa, tot i que declarava que era possible que s'hagués perdut. També certificava la traducció de Romualdo Arnal. El motiu de la detenció del procés sembla clar: la guerra carlina.

- foli 16: 1847 [cast.] Acta de la reunió entre l'alcalde i el secretari de l'Ajuntament de Xodos amb el comissari de *Montes* de la província sobre les terres comunals.

Aquest document es relaciona directament amb el processos de desamortització que el govern liberal espanyol havia engegat amb l'ajuda de la *Jefatura Provincial*, un òrgan precursor del govern civil.

³¹ Els notaris indicaven la seua jurisdicció, en aquest cas tots els territoris de la corona catalana.

³² Araia és un llogaret de l'Alcora, a la comarca de l'Alcalatén.

³³ Obtindreu més informació sobre aquest document a l'apartat "El manuscrit de Xodos".

El lligall 2

El lligall 2 completa, conforme ja hem indicat, el conjunt principal del que podem anomenar *llibre de privilegis de Xodos*. Inclou un únic document:

- 1613 [cast.] Confirmació per Antonio Ximénez d'Urrea d'un privilegi presentat pels veïns de Xodos, de Joan Ximénez d'Urrea II, el 1374, sobre els drets d'herbatge i fornatge, etc.

Antonio Ximénez d'Urrea, comte d'Aranda i senyor de l'Alcalatén, entre altres possessions, confirma el privilegi de 1374, mitjançant una carta que redacta el seu secretari, Cristóbal de Çafra, en castellà.

El lligall 3

El lligall 3 respon a la necessitat de fer valdre els drets municipals enfront de l'administració liberal espanyola del segle XIX, conforme veurem més endavant, i està constituït pel document següent:

- 1863 [cast.] Còpia certificada, en paper oficial, de la traducció "del antiguo latín y lemosin al castellano" (sic) del privilegi de 1374, feta pel doctor en Dret i catedràtic de Retòrica de l'Institut de Segon Ensenyament de Castelló de la Plana, Romualdo Arnal.³⁴

Els representants de Xodos van aportar la documentació que feia referència a la concessió de la devesa i el bovalar de Xodos: el privilegi de 1374, traslladat el 1625, perquè consideraven aquells terrenys de propietat municipal, a causa de les concessions territorials dels senyors. La traducció està escrita sobre paper timbrat.

Els lligalls 4, 5 i 6

Els lligalls 4, 5 i 6 comprenen un únic document cadascun i representen el final del procés de desamortització i reintegració de béns iniciat en alguns documents del lligall 1.

Són tres escriptures públiques, una de 1887 i les altres dues de 1888, elaborades en castellà, conforme obligava la Llei del notariat de 1862 i el Reglament del notariat de 1874. Tanquen el procés de desamortització de les terres comunals mitjançant la compra per part d'uns particulars que cedeixen

³⁴ Tot i que a l'inici del document de 1863 el secretari de Xodos designa el doctor amb el nom de Romualdo *Arizal*, nosaltres presentem el cognom *Arnal*, pel fet que aquest és el que es declara a la signatura de la traducció (foli 5r d'aquesta còpia) i que trobem també en el certificat de 1881.

els drets al municipi. Cent anys després les terres van revertir definitivament a l'Ajuntament de Xodos.

L'organització d'aquest material

Sembla evident que la persona o les persones que van amagar els documents durant la guerra civil volien protegir-los. El manuscrit de 1881, al foli 15r del lligall 1, inclou un fragment que il·lustra el que suposen les guerres quant a la destrucció del patrimoni històric i cultural: el secretari de Xodos respon una circular del governador de la província de la manera següent, "no seria de extrañar que existiera anteriormente [alguna documentació] á causa de que los carlistas atropellaron dicho archivo [de Xodos] llevandose tres cargas de papeles á Villahermosa con obgeto de hazer cartuchos". És a dir, els carlins havien saquejat l'arxiu municipal i s'havien endut els papers per fer-ne cartutxos.

Els documents que van ser apartats de la resta de l'arxiu municipal durant la guerra de 1936-1939 havien de ser, per força, valuosos. Potser també tenien alguna cosa en comú, potser alguns, o tots, integraven una unitat arxivística. Fins ara només hem pogut establir alguna relació clara entre els lligalls 1, 2, 3, 4, 5 i 6. A continuació il·lustrarem com hem aconseguit organitzar aquests materials, que tot just han començat a ser estudiats.

El lligall 1, tal com hem vist, constitueix una amalgama de documents d'èpoques diferents que adquireix una lògica inicial gràcies al text del foli 13r. Hi trobem la declaració, de la *Comisión de Montes*: "[...] me dice el Señor Gefe politico de esta provincia que habiendo examinado el documento que V.V. me presentaron y yo remití á dicho Señor con el objeto de probar que los montes existentes en ese territorio han pertenecido siempre al comun de los vecinos de ese pueblo, ha tenido á bien declarar dichos montes de la indicada pertenencia". És a dir, el poble de Xodos, mitjançant la informació continguda als folis 3r-12r del lligall 1, juntament amb el lligall 2, vol deixar clara la propietat de les terres comunals. Hem d'emmarcar aquest interès de l'Ajuntament de Xodos en els processos que van acabar amb els senyoriis laics i eclesiàstics, durant el segle XIX. El recent nascut estat liberal promou dos tipus d'actuacions: d'una banda, l'abolició del règim jurídic del senyoriu; d'una altra, la desamortització dels béns senyoriais. Ara, pel que fa al conjunt documental de Xodos, ens interessa resumir d'una manera ben esquemàtica el que van suposar els processos de desamortització: els municipis havien de manifestar quins eren els béns de propietat senyorial (laica o religiosa) a fi que l'estat els expropiés; després es produïa una subhasta pública i s'adjudicaven als particulars.

En un moment inicial, l'any 1842, el govern de l'estat estima que les terres corresponen a l'Ajuntament de Xodos, conforme indiquen els folis 2r i 13r, sempre del lligall 1. Més endavant, però, el procés desamortitzador arribarà també als béns de propietat municipal. L'acta de la reunió mantinguda per l'alcalde i el secretari de Xodos amb el comissari de *Montes*, el 1847, que trobem al foli 16, deixa clar que una nova disposició governamental, la Reial Ordre de 23 maig de 1847, recomençava la desamortització i exigia als municipis la declaració de les terres comunals.

El procés va continuar endavant amb diverses aturades, seguint els avatars de l'afermament de l'estat liberal espanyol. Així, un dels documents que els xodencs van haver de presentar va ser la traducció del doctor Romualdo Arnal, de 1863, continguda al lligall 3. El 1881, el secretari de Xodos certificava la traducció d'Arnal, a més d'aportar altres informacions sobre la devesa; aquest document consta al foli 15 del lligall 1. Sabem que el procés va arribar a les darreres conseqüències i els terrenys van ser subhastats públicament, perquè els compradors d'aquelles terres van cedir-ne els drets al poble de Xodos mitjançant tres escriptures públiques, els anys 1887 i 1888; aquests documents notariais conformen els lligalls 4, 5 i 6.

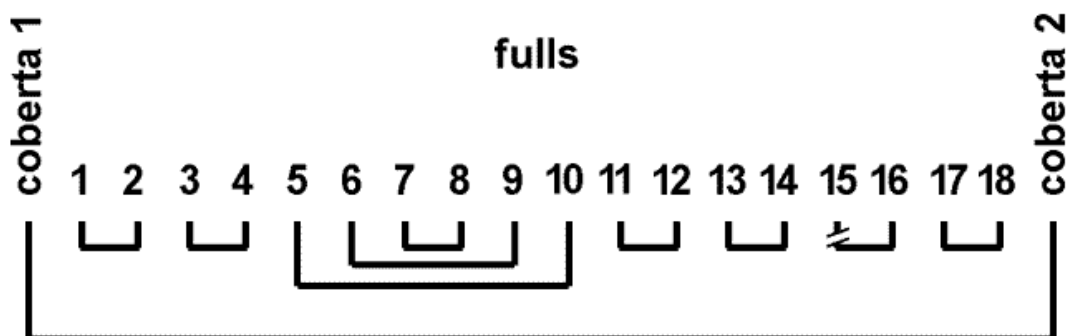
Hem vist, doncs, l'enorme importància que va tenir per al poble de Xodos aquest conjunt documental que maldava per conservar el patrimoni col·lectiu: primer, mitjançant la recopilació de drets i privilegis; després, enfrontant-se a l'estat amb els pocs mitjans legals de què disposava; finalment, amb la discreció que suposava una maniobra legal de compra i cessió de drets.

2.4 El manuscrit de Xodos

Descripció del lligall 1

A l'apartat "El conjunt documental de Xodos" hem indicat l'enorme vàlua del lligall 1, juntament amb la resta de textos. Descriurem breument aquest conjunt de manuscrits³⁵, d'acord amb algunes indicacions contingudes a Martines (1999).³⁶

Els documents que inclou van ser transcrits i catalogats per l'autor d'aquest estudi, Cèsar Mateu, l'estiu de 2001. Es tracta d'un lligall de 18 fulls³⁷ de paper de diverses èpoques, amb la coberta de pergamí, en la qual encara es pot llegir una partitura musical en notació medieval. Actualment, el conjunt té una mida aproximada de 320x200 mm. Tots els fulls són folis, excepte f. 13 i f. 4, que són en quart. El diagrama següent expressa el cosit dels fulls:

Originalment, sembla que el lligall s'iniciava al foli 5, perquè a f.5r s'observen unes marques de tinta roja que coincideixen amb la coberta 2 (*recto*), la qual cosa ens fa pensar també que aquesta peça de pergamí està cosida a l'inrevés (la coberta 2 corresponia a l'inici del lligall). El final del lligall primitiu no s'ha pogut determinar perquè no s'ha trobat cap altra marca de tinta roja. Alguns d'aquests fulls són en blanc.

La informació s'organitza de la manera següent:

- f. 1: en blanc
- f. 2r: 1842a [cast.] Nota d'aprovació de la carta de poblament de Xodos
- f. 2v: en blanc
- f. 3r-4v: 1584 [cast.] Carta del senyor de l'Alcalatén

³⁵ Obtindreu més informació en l'apartat anterior, "El conjunt documental de Xodos".

³⁶ Martines (1999, 41-50).

³⁷ Usem l'expressió fulls perquè alguns no són folis, sinó plec en quart.

- f. 5: en blanc
- f. 6r-9v: 1625a [cat. i llatí] Trasllat del privilegi de 20 de març de 1374
- f. 10: en blanc
- f. 11r-12r: 1625b [cat., llatí i arag.] Còpia de la carta de poblament. Manuscrit X
- f. 12v: en blanc
- f. 13r (en quart): 1842b [cast.] Carta de la *Comisión de Montes*
- f. 13v (en quart): en blanc
- f. 14 (en quart): en blanc
- f. 15 (solt): 1881 [cast.] Còpia d'un certificat del secretari de Xodos
- f. 16: 1847 [cast.] Acta de la reunió entre l'alcalde i el secretari de l'Ajuntament de Xodos amb el comissari de *Montes*
- f. 17 i 18: en blanc

Aquesta distribució dels materials sembla indicar que el nucli primitiu, efectivament, devia d'estar constituït, almenys, pel trasllat, de 1625 d'un privilegi de 1374. El fet que aquest document estiga realitzat pel mateix notari, Pere Güell, i presente idèntics testimonis que la còpia de la carta de poblament, juntament amb la coincidència de dates (la còpia del privilegi és de 3 d'abril de 1625, mentre que la còpia de la carta es registra el 4 d'abril de 1625), ens fa pensar que el lligall s'inicià amb aquests dos documents. La resta de fulls, incloent-hi f. 13, f. 14 (tots dos en quart) i f. 15 (solt) sembla que són addicions posteriors.

El manuscrit X

Manuscrit X (1625) [cat., llatí i arag.] Còpia registrada del trasllat de 1348, tret d'un altre de 1275 a partir de la carta de poblament de 1254. [Xodos. Lligall 1, f. 11r-12r]

La carta de poblament de Xodos ens ha arribat pel fet que es va registrar a la ciutat de València el 1625. Del document que es va presentar, el trasllat de 1348, se'n van realitzar dues còpies³⁸: l'una consta al llibre de Manaments i Empares de l'Arxiu del Regne de València (manuscrit V),

³⁸ Sabem que es va presentar el document de 1348 perquè en la introducció del manuscrit V es fa referència al pergami que el contenia (1625c, f. 14r).

l'altra és al lligall 1, folis 11 i 12 de l'arxiu de Xodos. Aquest darrer és el document que anomenem manuscrit X, la inicial de Xodos, inèdit, que presentem tot seguit.

Es tracta d'un text amb tres parts diferenciades:

- a) un nucli documental, de 1254, en aragonès
- b) el primer trasllat, de 1275, en llatí
- c) el segon trasllat, de 1348, en català, amb algunes fórmules llatines
- d) el tercer trasllat de 1625, que reproduïa la carta de poblament conforme ens ha arribat, en català amb algunes fórmules llatines.

Podem entendre millor aquesta distinció amb el gràfic següent:

El nucli principal, de 1254, que hem editat en roig, és elaborat per Lario de Roda, escrivà de Ximén d'Urrea II, en la llengua del seu senyor: l'aragonès³⁹. Hi ha també les fórmules llatines inicials, "In dei nomine", i finals, la datació i la signatura. Si ens fixem, el contingut que interessava realment a Ximén d'Urrea, el contracte amb els nous pobladors, s'escriu en la llengua del senyor de l'Alcalatén. Encara més, molt probablement ens trobem davant d'un document que Ximén d'Urrea estableix amb els propis repartidors, Martín Talayero i *don* Valero (amb uns noms ben poc catalans), i no pas amb els repobladors: es tractaria, doncs, d'un document elaborat en aragonès, entre aragonesos. És una situació ben lògica, el senyor tracta amb aquells que després s'encarregaran de la feina sobre el terreny, i no pas amb una munió d'homes desplaçats per la força de la fam: els repobladors cristians no s'haurien acostat al territori musulmà si no

³⁹ Podem comparar aquest text amb alguns altres documents escrits en la mateixa llengua, com ara els que trobem a Guinot (1999, 277-281).

hagueren estat empesos per alguna poderosa raó, com ara la pròpia subsistència.

El 1275, el notari de Vilafamés i les Useres, Pere Ferrer, elabora el primer trasllat, que reproduïm en tinta verda. Comença amb unes fórmules introductòries en llatí que indiquen el caràcter del document i la data. Després trobem la reproducció fidel del text de 1254; hem de pensar que Ferrer és un fedatari públic i que, com a tal, té l'obligació de copiar el nou document, el trasllat, amb una estricta fidelitat al text original. Al final es disposa la fórmula de signatura novament en llatí.

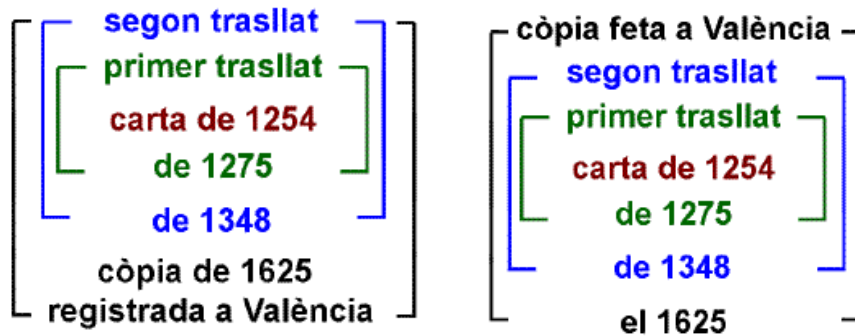
El segon trasllat, de 1348, és elaborat per Pasqual Sebríà, notari públic de la tinença de l'Alcalatén; l'hem reproduït en tinta blava. Comença amb les fórmules que expressen el caràcter del document i la data: es tracta d'uns textos escrits en català, excepció feta de la data, en llatí: “tercio nonas aprilis anno domini milesimo trescentesimo quadragesimo octavo”, una manera força habitual d'expressar la datació en aquella època. Després retrobem la reproducció fidel del trasllat de Ferrer i, en acabant, les fórmules de signatura del propi Sebríà i els tres testimonis. En aquest darrer fragment s'usen tant el català com el llatí, amb un repartiment dels papers que ens sembla força clar. El primer testimoni, Pasqual Andrés, no havia de ser necessàriament una persona il·lustrada en llatí: era el justícia de Xodos, un petit poble de muntanya, si en el segle XIV sabia llegir i escriure en català (probablement), ja en feia prou. El altres dos testimonis, Jaume Sabater i Pascasi Aragonés⁴⁰, són notaris, l'un de l'Alcalatén, l'altre de tot el regne: sembla ben lògic que volgueren donar un caire de solemnitat al seu testimoniatge i demanaren l'ús del llatí⁴¹. Pasqual Sebríà, que prepara el document per a catalanoparlants (“ab auctoritat del damunt dit justícia”, Pasqual Sebríà), clou el trasllat amb la fórmula de la seua signatura, en català.

La còpia de 1625 conservada a Xodos, el manuscrit X, inclou un peu en llatí, en el qual es fa constar que ha estat registrada a València, a més d'un altre peu, en català, del notari de València Crisòstom Porcar que dona fe de l'acte. En la darrera línia del foli 11v del lligall 1 de Xodos, trobem una anotació del jutge de València Valeri Santgermà que, juntament amb el notari Gaspar Balançat ja a l'inici del foli 12r, també dona fe, en llatí, de l'ofici de Crisòstom Porcar i de l'acte de presentació del document de Xodos a la cúria de València.

⁴⁰ Accentuem *Aragonés* seguint la pronúncia occidental, d'acord amb la molt probable adscripció del personatge al bloc dialectal occidental.

⁴¹ Sobre l'actitud dels testimonis, relacionada amb el concepte de *prestigi*, consulteu l'apartat “Llengua i poder”.

L'estructura dels manuscrits X i V és lleugerament diferent, conforme il·lustren els gràfics següents:

Manuscrit X

Manuscrit V

El manuscrit X no presenta cap introducció a l'inici de la còpia de 1625, mentre que el manuscrit V presenta unes fórmules introductòries, en català, que expressen la procedència del document.

2.5 El manuscrit de l'ARV i les edicions posteriors

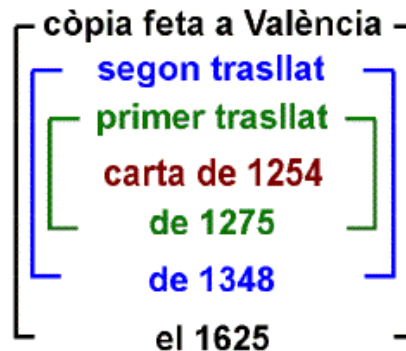
El manuscrit valencià

El document de l'Arxiu del Regne de València (ARV), que nosaltres anomenem manuscrit V, de València, es troba al llibre de Manaments i empires, 1625, llibre 4, mà 34, foli 14r. Aquesta còpia es va fer el 4 d'abril de 1625, a instància de tres notaris; el mateix dia, els representants de Xodos van traure còpia de la carta que es va conservar a la pròpia població (manuscrit X). L'edició que nosaltres presentem es basa en el manuscrit de Xodos;⁴² els trencats i els fragments il·legibles s'han resolt a partir del manuscrit de València.

Tenim, com en el manuscrit X, un text amb quatre parts diferenciades:

- a) el nucli documental, de 1254, en aragonès
- b) el primer trasllat, de 1275, en llatí
- c) el segon trasllat, de 1348, en català, amb algunes fórmules llatines
- d) unes indicacions a l'inici i al peu de la còpia de 1625, en català amb algunes fórmules llatines, sobre l'acte de presentació del document.

Podem entendre millor l'estructura del manuscrit V amb el gràfic següent:

Recordem que el manuscrit X no duu cap introducció, sinó que comença amb el text del segon trasllat. El manuscrit X indica que la còpia s'ha registrat a València, cosa que ens faria pensar que és anterior al manuscrit valencià. No podem afirmar-ho, però, perquè no hem trobat cap esment al document xodenc en el manuscrit V. Hem de pensar, doncs, que els manuscrits X i V, de Xodos i València, representen dues còpies paral·leles del trasllat de 1348.

⁴² Trobareu el text a l'apartat "Edició filològica de la carta de poblament".
© Cèsar Mateu i Beltran, 2003

No descriurem ara el llibre de Manaments i empires, perquè el manuscrit V no és l'objectiu d'aquest treball. Tan sols indicarem que el formen diversos lligalls de paper, en foli, relligats en llibre, amb la tapa de pell, tot i que només en conserva la primera, no la darrera, amb la inscripció “4. de manaments y / ampares / 1625 / Cort civil”. El lloc és posterior i diu “MANAMENTS Y EMPARES / 1625”.⁴³

Existeixen tres edicions de la carta de Xodos anteriors a la que ara presentem. Totes tres són filles del document de València, el manuscrit V, ja que aquest text era l'única còpia coneguda fins ara. A continuació descriurem aquestes tres edicions.

Les edicions de Ferrandis Irlles

Les dues primeres edicions són obra de Manuel Ferrandis Irlles, un estudiós castellonenc de la darrera del segle XIX i l'inici del segle XX, primer a *Ayer y Hoy, revista de Castellón* i després al *Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura* (llavors encara amb el nom en espanyol). Es tracta de dos documents amb lleugeríssimes diferències.

La primera edició fou publicada a *Ayer y Hoy*, t. 1, p. 406,⁴⁴ en un article titulat “Origen de la tenencia ó Baronía de Alcalatén” que Ferrandis havia iniciat uns números abans (la revista era quinzenal), a la pàgina 344. El volum correspon a l'any 1902 i actualment es pot consultar a l'Arxiu Municipal de Castelló. L'article, escrit en castellà, tot i que inclou transcripcions de textos catalans i aragonesos, és especialment interessant pel que fa a l'aclariment de la datació de la carta de poblament. Aquesta edició de Ferrandis Irlles, la primera, inclou el nucli original del document i el primer trasllat; és a dir, la carta de 1254, en aragonès i llatí, de Lario de Roda, amb l'estranya fórmula de datació, i les fórmules notariales llatines, de 1275, de Pere Ferrer, notari de Vilafamés i les Useres. Aquest text s'inicia a la línia 9, foli 11r, i acaba a la línia 2, foli 11v, del manuscrit X.

La segona edició es va publicar al *Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura* (BSCC), tom XXVI, que correspon a l'any 1950, p. 15-16,⁴⁵ dintre de la “Colección de cartas pueblas” (amb el número LXXIX), sota el títol “Carta Puebla de Chodos por Ximén de Urrea a Martín Talajero y Valero, a 17 de junio de 1254”, amb la indicació que és una còpia de Manuel Ferrandis Irlles extreta del document de l'ARV. Es tracta d'un document més ampli que no pas l'anterior edició. Inclou, a més dels fragments esmentats a la primera edició, el segon trasllat; és a dir, les fórmules

⁴³ Indiquem el canvi de línia amb la barra inclinada. La majúscula és de l'original.

⁴⁴ Ferrandis (1902c).

⁴⁵ Ferrandis (1950).

notarials de 1348, de Pasqual Sebrià. S'inicia a la línia 1, foli 11r, i acaba a la línia 25, foli 11v, del manuscrit que editem. La disposició textual és lleugerament diferent de la primera edició, especialment perquè uneix en el mateix paràgraf la signatura de Pere Ferrer i les fórmules de signatura del 1348, de manera que influeix poderosament en l'errada d'atribucions notariales que comet Guinot, conforme veurem, tot seguit, en l'apartat corresponent.

Acompanya aquesta segona edició un article força interessant, escrit en castellà, de Guillem de Sa Vall, un evident pseudònim d'algun redactor de l'esmentat BSCC la identitat del qual no hem pogut esbrinar, que fa referència a la datació de la carta de poblament i inclou, també, la denominació pròpia de Xodos (amb *x*), en plena dictadura franquista.⁴⁶ Aquest article inclou una errata que també afectarà l'edició de Guinot: data el trasllat de Pere Ferrer el 1276. A més, Sa Vall llança un desafiament ben curiós: “¿Llegarán estas líneas a conocimiento de persona que pueda saber si el testimonio de 1275 y que lleva pendiente el sello de los Urrea está aún en el Concejo de Chodos?”⁴⁷

L'edició d'Enric Guinot

La tercera edició, de l'historiador Enric Guinot Rodríguez, es troba a la col·lecció documental editada sota el títol *Cartes de poblament medievals valencianes*, el 1991.⁴⁸ L'edició de Guinot, la darrera fins ara, només inclou el nucli original del document, és a dir, la carta de 1254. El text s'inicia, doncs, a la línia 11 i acaba a la línia 29, del foli 11r, del manuscrit de Xodos. Això sí, també trobem un extracte, en dues línies, del document i la indicació dels manuscrits i les edicions de la carta de poblament. Cal indicar, però, que conté algunes imprecisions:

- a) pel que fa a la datació, que situa el 17 de juny de 1292, sense tenir en compte que es tracta de l'any de l'Era i no pas de l'any del Senyor;⁴⁹
- b) també data el primer trasllat el 19 de febrer de 1276 (en realitat de 1275) i l'atribueix a Pascasi Aragonés (en comptes del notari de Vilafamés Pere Ferrer);
- c) finalment, indica que la primera edició de la carta de Xodos, de Ferrandis Irles, es troba a la pàgina 341, del tom I

⁴⁶ Més endavant veurem com, en diferents documents i èpoques, trobem el topònim Xodos escrit en català *Xodos* (al privilegi de 1374, reproduït del 1625), *Jodos* (a la carta de poblament) i *Chodos* (a la pròpia carta i a les edicions posteriors).

⁴⁷ Sa Vall (1950).

⁴⁸ Guinot (1991).

⁴⁹ Sobre aquest assumpte, consulteu l'apartat “L'enigmàtica datació de la carta de poblament”.

(1902), de la revista *Ayer y Hoy* (en realitat a la pàgina 406, mentre que l'article en el qual es troba inclosa s'inicia a la pàgina 344).

Cap edició no inclou un *stemma codicum*,⁵⁰ probablement perquè no en consideren l'interès historiogràfic.

⁵⁰ Trobareu la definició d'aquest terme a l'apartat "Glossari".
© Cèsar Mateu i Beltran, 2003

2.6 L'enigmàtica datació de la carta de poblament

Una fórmula ben estranya

El nucli més antic de la carta de poblament de Xodos acaba amb la fórmula de datació següent: “Facta carta decimo quinto chalendis julii quando Era la encarnación mil duscientos nonagesima secunda”. Aquesta estranya fórmula (*quando era la encarnación*) no és gens usual entre els documents que hem pogut consultar.

A tall d'exemple, podem esmentar algunes cartes de poblament valencianes, citades per Enric Guinot (1991), amb fórmules diferents de l'habitual *anno domini* català; n'assenyalem, entre claudàtors, la numeració del document, establerta per Guinot en la seua publicació; després indiquem el contingut del document; finalment indiquem la fórmula de datació restringida a l'any de redacció del document.⁵¹

[47] Carta de poblament de l'alqueria de Puçol, concedida pel senyor del lloc, Assalit de Gudal; “anno Incarnationis Christi millesimo ducentesimo quadragesimo secundo”.

[49] Carta de poblament d'Ares, concedida pel senyor del lloc, en Lladró; “Era M^a CC^a LXXX^a prima”.

[60] Carta de les alqueries de Sueca, Saucelles i Alborig, concedida per fra Pere Guerau, comanador de l'ordre de l'Hospital; “anno Christi Incarnationis millesimo CC^o XL° III°”.

[66] Carta de fundació del Forcall, concedida per Pere Nunyes, en nom de l'infant Pere de Portugal, senyor de Morella; “anno Verbi Incarnati millesimo ducentesimo quadragesimo sexto”.

[99] Carta d'Alacant, atorgada pel rei Alfons X de Castella; “en el era de mil et dozientos et novaenta anos”.

[108] Carta de poblament de Bocairent, Agres i Mariola, concedida per Ximén Péreç d'Arenós en nom del rei; “anno Domini ab Incarnatione millesimo ducentesimo quinquagesimo quinto”.

Recordeu, conforme indicàvem a la Introducció, que l'any de l'Era, al segle XIII, representava el sistema de datació més estès a l'Aragó, justament el lloc d'origen del primer senyor de l'Alcalatén. D'una altra banda, l'any de

⁵¹ Preferim indicar la numeració del document conforme la trobareu a Guinot (1991), per a evitar l'excés de referències.

l'Encarnació era l'any del naixement del Senyor, de manera que les fórmules que citen aquests dos esdeveniments es refereixen al mateix sistema: l'any del Senyor (*l'anno domini*). Entre l'any de l'Era i l'any del Senyor, hi havia una diferència temporal de 38 anys.

Als textos que acabem de citar, editats per Guinot, trobem fórmules que es basen en l'any de l'Era o de l'Encarnació, però mai no esmenten les dues variants a l'hora. Hi ha algunes altres dades rellevants:

- a) la datació basada en l'any de l'Era es troba sovint en documents de senyors aragonesos o castellans
- b) l'Era s'expressa en femení (vegeu el document 49); només trobem el gènere masculí en la indicació dels anys si l'Era s'introdueix per l'article castellà masculí *el* (apostrofat *l'*) i amb la indicació final *annos* (vegeu el document 99).

La fórmula de datació de Xodos parteix de les dues premisses que acabem d'expressar:

- a) la carta és atorgada per un senyor aragonès, Ximén d'Urrea II, l'escrivà del qual, Lario de Roda, potser la data atenent a l'Era Hispànica
- b) la fórmula de datació s'expressa majoritàriament en femení, perquè ho fa en dos elements dels tres que tenen gènere: *mil duscientos nonagesima secunda*.

A partir d'aquesta anàlisi inicial, podem sospitar, com a mínim, que la indicació *la Encarnación* pot ser incorrecta i que *era* no és pas un verb sinó el substantiu *Era*.⁵² La lectura de l'article de Ferrandis Irlés ens indica que, ja en la primera edició, es va adonar que la fórmula de datació podia no ser correcta: "la carta-puebla de Chodos [...] es una mala copia. [...] Esta carta-puebla está escrita en castellano y presenta tales lunares que la hacen sospechosa, a pesar de ir autorizada por varios notarios".⁵³

Nosaltres no podem arriscar-nos a afirmar categòricament que els testimonis de la carta de poblament de Xodos siguen *una mala còpia*; potser la fórmula de datació original ja era incorrecta. Hem de pensar que ens trobem en el moment de pas del sistema de l'Era Hispànica a l'any del Senyor; a més, cal pensar que el notari de Vilafamés Pere Ferrer, com a fedatari, va copiar el document original *bé i fidelment*.

Així doncs, establim la hipòtesi que la fórmula de datació és incorrecta probablement ja en el document original. Mirarem de demostrar aquesta suposició, mentre descartem les hipòtesis alternatives.

⁵² També podem sospitar que *quando* és una mala traducció del llatí *ab* o *sub*.

⁵³ Ferrandis (1902c, 405-406).

Un trasllat que no pot ser

La carta de poblament de Xodos fou redactada *decimo quinto chalendis julii quando Era la encarnación mil duscientos nonagesima secunda*, és a dir, si no tenim en compte la diferència entre els sistemes de datació de l'any de l'Era o de l'Encarnació del Senyor, el 17 de juny de 1292. Hi ha però un primer trasllat datat l'any del Senyor (*anno domini*) de 1275, realitzat pel notari de Vilafamés Pere Ferrer que comença “Hoc est translatum bene et fideliter ab originale sumptum undecimo chalendis marcii anno domini milesimo duscentesimo septuagesimo quinto”.

Aquesta aparent contradicció, un document original de 1292 i una còpia posterior de 1275, va ser advertida per Guillen de Sa Vall “hay en ella [en la carta] un punto dudoso a dilucidar por la manera de estar expresado y es el referente a su fecha. [...] El mismo documento viene a sacarnos de la duda: el notario Pedro [Pere] Ferrer hizo en 1275 el testimonio que vió su colega Pedro Cebrián [Pasqual Sebrià, en realitat] en 1348”.⁵⁴

La pena és que Sa Vall no ens aporta cap informació concloent, en el sentit de constatar l'existència d'un notari Pere Ferrer, pels volts de 1275, a Vilafamés, de manera que faria minvar la possibilitat que el primer trasllat de la carta de poblament fóra una falsificació o que Pasqual Sebrià, en el segon trasllat, hagués marrat la data del primer. Caldrà dirigir la investigació en aquest sentit.

El notari Pere Ferrer de Vilafamés

Documents per a la història de Vilafamés, de Carles Rabassa i Carmen Díaz de Rábago, és un interessant volum en què consten “tots els documents que fan referència a Vilafamés, però concretament al terme històric del castell del mateix nom, el qual era més extens que l'actual terme municipal i hi incloïa també els llocs de la Vall d'Alba i Sant Joan de Moró”.⁵⁵ Sembla lògic que hi puguem trobar alguna referència al notari Pere Ferrer.

Efectivament, ja l'1 de juny de 1270, exerceix el nostre Pere Ferrer a la notaria de Vilafamés. Indiquem a continuació els documents que ho constaten. Entre claudàtors assenyaem la numeració del document, establerta per Rabassa i Díaz de Rábago. Tot seguit trobem la data; després n'extractem molt breument el contingut; i finalment indiquem la fórmula de signatura del notari:

⁵⁴ Sa Vall (1950, 18).

⁵⁵ Rabassa i Díaz de Rábago (1995, p. XIX).

[15] 1 de juny de 1270. Escripura de venda d'unes cases a Vilafamés; “Sig+num mei Petri Feraria, notarii publici de Villafamez, qui hoc scripsit”.

[16] 1 d'octubre de 1270. Sentència del justícia de Vilafamés en un plet entre veïns; “Sig+num mei Petri Feraria, notari publici Villafameci, qui hoc setencia scripsit”.

[18] 7 d'octubre de 1274. Escripura de venda de terres; “Sig+num mei Petri Ferraria, notari publici Villafameci, qui hoc scripsit”.

[19] 6 de febrer de 1278. Cessió d'una heretat pel comanador de l'ordre de Montesa; “Sig+num mei Petri Feraria, notari publici Villafameci, qui hoc scripsit”.

Ja no hi consta cap altre document signat per Pere Ferrer. El següent document en el qual trobem l'esment d'algun notari és una escriptura de renúncia d'uns veïns a una concessió de l'ordre de l'Hospital, al document 35, amb data 14 d'octubre de 1299.

Podem assegurar, d'aquesta manera, que el notari Pere Ferrer exercí a Vilafamés almenys durant la dècada dels anys 70 del segle XIII. Sembla assenyat afirmar que el primer trasllat de la carta de poblament de Xodos no és cap falsificació. De tota manera, tot i que sembla que es confirma que aquest trasllat és efectivament de 1275, no podem descartar que no siga posterior a 1292 i que Pere Ferrer badés la data, donat que el següent notari que hem constatat exerceix, sens dubte, el 1299.

Encara haurem d'obrir una altra via d'investigació: potser els hereus de la casa d'Urrea, especialment els més poderosos, ens facilitaran alguna referència que permeta aclarir la datació de la carta de Xodos. El nostre home, sens dubte, és el X comte d'Aranda, el descendent més il·lustre de Ximén d'Urrea.

El comte d'Aranda

Pedro Pablo Abarca de Bolea i Ximénez d'Urrea (Siétamo, 1719-Épila, 1798), X comte d'Aranda, va heretar el senyoriu de l'Alcalatén entre molts altres territoris. A les comarques castellonenques és força conegut perquè donà l'impuls definitiu a la indústria ceràmica alcorina, nucli inicial de l'actual concentració d'empreses taulelleres a la Plana del Millars.⁵⁶

⁵⁶ El nucli de la indústria ceràmica, bàsica per a l'economia castellonenca del final del segle XX i l'inici del XXI, se situa en el trapezi comprés entre Castelló de la Plana, l'Alcora, Onda i Nules, tot incloent les

© Cèsar Mateu i Beltran, 2003

El comte d'Aranda exercí càrrecs importants durant el mandat dels reis espanyols Felip V, Ferran VI, Carles III i Carles IV; entre altres ocupacions fou director general d'Artilleria i Enginyers, ambaixador a Polònia i França, capità general (el més jove de Carles III), general en cap en les operacions militars contra Portugal entre 1762 i 1763, president de l'Audiència de València i virrei, president del Consell de Castella, primer ministre de Carles IV i degà del Consell d'Estat.⁵⁷

Durant anys, els historiadors franquistes el titllaren com a “ordenancista inflexible, impío y enciclopedista [...] reformador despótico, a la vez que furibundo partidario de la autoridad real, si bien en sus últimos años miró con simpatía a la revolución francesa, no más que por su parte irreligiosa”.⁵⁸ De tota manera, sembla que aquest és un tractament que s'aplicava en general a tots els reformistes “dentro de un cuadro tópico en el que la Ilustración se da la mano con [...] la impiedad o los ataques a la Iglesia romana. De hecho, esta visión, o filtro político, [...] no se trata sino de un capítulo más de la tesis de «las dos Españas»”.⁵⁹

Pedro Pablo de Abarca de Bolea i Ximénez d'Urrea, com a president del Consell de Castella, fou un dels signataris de la Reial Cèdula d'Aranjuez de 1768 que, entre altres coses, foragitava el català de l'ensenyament.⁶⁰

Ara no ens interessa, però, la vessant política del personatge, sinó una altra cosa més mundana, l'afany per cercar un lloc en el qual dipositar les seues restes, després d'haver mort. El desig del comte d'Aranda per trobar el lloc just, o la supèrbia segons com es mire, ens donaran una clau bàsica per a resoldre l'enigma de la datació de la carta de poblament de Xodos.

Una tomba a Sant Joan de la Penya

El 1785, el comte d'Aranda escriu a l'abat del monestir de St. Joan de la Penya per a sol·licitar un permís i poder consultar els arxius del reial monestir, amb la finalitat de “buscarse la línea de su raíz [les arrels familiars del comte], tanto más siendo el mismo Monasterio depositario de los más antiguos documentos del reino de Aragón” i enviar persones “peritas en caracteres antiguos” que “recorriesen aquellos títulos, documentos, o libros de asiento antiguos, en que se supiese probablemente poderse hallar algo conducente a la mejor prueba del origen, del nombre y sucesores de mi apellido” per a “poder acrisolar y comprobar la opinión

poblacions de Moró (St. Joan de Moró), Almassora, Vila-real, Ribesalbes, Betxí i la Vilavella, en expansió cap a Vilafamés i la Vall d'Alba.

⁵⁷ Olaechea i Ferrer (1998, 14-15).

⁵⁸ Menéndez y Pelayo, a Olaechea i Ferrer (1998, 15).

⁵⁹ Olaechea i Ferrer (1998, 15-16).

⁶⁰ Vegeu l'apartat dedicat a aquest personatge a “Llengua i poder”.

heredada de mis predecesores del honrado nombre de Abarca”.⁶¹ No serà pas l'honorable Abarca el llinatge que s'investigarà més a consciència, sinó precisament el de la casa d'Urrea.

Ferrer i Olaechea assenyalen quin és el veritable motiu de la recerca genealògica iniciada pel comte d'Aranda: “lo importante de este asunto, no es tanto el legendario origen [...] de los Ximénez de Urrea, sino el oculto deseo del conde en todas estas investigaciones, que no fue otro que el justificar su entronque con los reyes de Aragón para así pedir que fuera enterrado su cuerpo en el monasterio [de St. Joan de la Penya], junto a sus mayores. Deseo que manifestó el conde de Aranda en la carta que, desde París, escribió al abad del monasterio de San Juan de la Peña, el 4 de septiembre de 1786”. Un desig que finalment va poder acomplir.⁶²

Allò que ens interessa, en definitiva, és l'arbre genealògic que els investigadors del comte d'Aranda van fornir.

La data de la mort de Ximén d'Urrea II

Ferrandis Irlles, a l'article sobre l'origen de la tinença de l'Alcalatén, havia assajat una genealogia dels senyors de l'Alcalatén, tot i que afirmava “solo sentimos que por ser tan raras las noticias y tan dispersas, no nos haya sido fácil conocer la fecha exacta en que comenzaron y terminaron sus señoríos. [...] En lo que no tenemos duda es en la sucesión de los señores”.⁶³ Ferrandis Irlles no en va indicar les fonts; tampoc no va usar aquesta genealogia per a assegurar la datació de la carta de poblament de Xodos.

Els investigadors del comte d'Aranda, per contra, van preparar un arbre genealògic que arribava als orígens, sens dubte mitològics, de la casa d'Urrea. Així, “el origen de la Ilma. Casa Ximénez de Urrea, lo deducen los historiadores [...], unos de un hijo del emperador de Alemania (que entonces lo era Enrique 4º) y otros de éste y la emperatriz Doña Inés, [...] llamado Maximiliano, que vino a la batalla de Alcoraz de la ciudad de Huesca, formando dos opiniones sobre su venida, unos que el día de la batalla se apareció a los cristianos San Jorge, y que trajo un caballero alemán en su caballo, que el mismo día se había hallado en la batalla de la toma de Antioquía; y otros que en dicha de Alcoraz se halló también un hijo del emperador de Alemania, que volviendo de Santiago [...] en peregrinación, se quedó al servicio del rey D. Pedro, primero de Aragón, y que es la más recibida”.⁶⁴

⁶¹ Olaechea i Ferrer (1998, 428).

⁶² Olaechea i Ferrer (1998, 432).

⁶³ Ferrandis (1902b, 358).

⁶⁴ Olaechea i Ferrer (1998, 432).

Gerónimo Zurita, escèptic, s'hi referia d'aquesta forma als seus *Anales*: “ni pienso afirmarlo por contraste, ni contradecirlo. Mayormente que el principio de los linajes de [...] Urrea es de tanta antigüedad y nobleza en [...] Aragón, que no hay para que ensalzarlos con opiniones que no sean muy fundadas y verdaderas”.⁶⁵

A l'arbre genealògic del comte d'Aranda,⁶⁶ constava en primer lloc l'emperador d'Alemanya Enric IV; després el mític cavaller Maximilià (*Maximiliano o Simón*, conforme indicaven els investigadors); seguien Rui Pérez d'Urrea, un Ximén d'Urrea anterior a la consecució de l'Alcalatén (esmentat com a *Ximeno o Simón*)⁶⁷ i Pedro Ximénez d'Urrea, encara al segle XII; el següent ja era Ximén d'Urrea, el primer senyor de l'Alcalatén.

Podem ara comparar les dades que constaven als arxius del comte d'Aranda, sobre els primers senyors de l'Alcalatén, amb la cronologia que elaborà Ferrandis Irles:⁶⁸

<u>comte d'Aranda</u>	<u>Ferrandis Irles</u>
Ximén d'Urrea I (fins 1248), casat amb Maria Rodríguez	Ximén d'Urrea I (1233-1240), casat amb Maria Rodríguez
Ximén d'Urrea II (fins 1276), casat amb Toda Pérez Cornell	Ximén d'Urrea II (1240-1284), [no indica cap matrimoni]
Joan Ximénez d'Urrea I (fins 1309), casat amb Teresa d'Entença	Joan Ximénez d'Urrea I (1284-1310), casat amb Teresa d'Entença

Si ens fixem en totes dues genealogies, Ximén d'Urrea II mor uns anys abans de l'any 1292, motiu pel qual no pot concedir la carta de poblament de Xodos en aquell any. Aquest fet confirma definitivament que la datació correcta de la carta és 1254, segons el sistema actual basat en l'any del Senyor.

Recapitulació

A partir de l'estranya fórmula de datació de la carta de poblament de Xodos, “Facta carta decimo quinto chalendis julii quando Era la encarnación mil duscientos nonagesima secunda”, hem vist com:

- a) aquesta fórmula sembla un exemplar únic o erroni; a més

⁶⁵ Zurita (1967, t. 1, p. 133).

⁶⁶ Trobareu una reproducció facsímil de l'arbre a Olaechea i Ferrer (1998, 430).

⁶⁷ Òbviamment, no considerem aquest Ximén, Ximeno o Simón d'Urrea en el còmput de senyors de l'Alcalatén.

⁶⁸ Dades extretes d'Olaechea i Ferrer (1998, 430) i Ferrandis (1902b, 358) respectivament.

- b) potser transforma el substantiu *Era* en la forma verbal *era*, de manera que pot referir-se a l'any de l'Era de 1292 (l'any del Senyor de 1254);
- c) existeix un trasllat posterior, de 1275, confirmat perquè hem trobat documentació del mateix notari en la dècada dels anys 70 del segle XIII; i
- d) Ximén d'Urrea II, el senyor de l'Alcalatén que concedeix la carta de població, va morir abans de l'any del Senyor de 1292.

Amb aquestes dades, podem afirmar que la carta de poblament de Xodos fou datada, o es va traslladar en un primer moment, d'una manera incorrecta, amb la introducció del fragment *la Encarnación* (i possiblement també de l'adverbi *quando*).

Proposem, doncs, una edició que almenys indique com a supressió el sintagma *la Encarnación* i considere *Era* com a substantiu, de manera que cal entendre que la carta de Xodos fou redactada l'any de l'Era de 1292, és a dir, l'any del Senyor de 1254.

2.7 Llengua i poder: les llengües relacionades amb la carta

Analitzarem, en aquest apartat, les relacions de poder que s'han establert al País Valencià des del segle XIII fins l'actualitat i la manera com aquestes relacions, per mitjà de determinats usos lingüístics o determinades polítiques lingüístiques, han quedat reflectides en els contextos de la carta de poblament de Xodos. Oferirem, així, una descripció de les petges que el context polític i social ha deixat en les successives còpies i edicions de la carta de poblament i els textos que s'hi relacionen estretament.

Aportarem dades per a estendre a l'Alcalatén la hipòtesi d'Enric Guinot (1999)⁶⁹, segons la qual l'element repoblador que s'establí a les comarques dels Ports i el Maestrat era "d'origens idèntics a la de les comarques de Tortosa". Afegirem, però un element nou: les variacions produïdes en altres indrets del País Valencià, arran de l'expulsió dels moriscos, no van afectar d'una forma directa la demografia de l'Alcalatén.⁷⁰ Aquests fets ajuden a explicar la catalanitat lingüística i l'adscripció dialectal de l'Alcalatén.

Les llengües del manuscrit X

El primer que crida l'atenció, en observar la carta de poblament de Xodos, és la diversitat de llengües emprades: aragonès, català i llatí. El propi caràcter de document notarial dels trasllats exigeix que les còpies siguin fidels a l'original. Així trobem la reproducció de les llengües originals i dels textos conforme van ser llegits pels successius fedataris.

Haurem de recordar breument les parts del document⁷¹, amb la indicació de les llengües usades:

- a) un nucli documental, de 1254, en aragonès.
- b) el primer trasllat, de 1275, en llatí
- c) el segon trasllat, de 1348, en català, amb algunes fórmules llatines.
- d) unes indicacions al peu de la còpia de 1625, en català amb algunes fórmules llatines.

⁶⁹ Guinot (1999, vol. I, p. 260).

⁷⁰ Sobre l'expulsió dels moriscos, vegeu el final de l'apartat "Context històric de la carta de poblament".

⁷¹ Trobareu la descripció completa de l'estructura i els continguts a l'apartat "El manuscrit de Xodos".

Les llengües dels contextos

La carta de poblament de Xodos es relaciona estretament amb una determinada documentació⁷², de manera que forma un conjunt aplegat en sis lligalls. Recordem que els tres primers responen al desig de l'Ajuntament de Xodos de conservar les terres comunals, enfront de les mesures de l'estat liberal espanyol del segle XIX conduents a la desamortització dels bens provinents dels senyorius laics i eclesiàstics. Els altres tres lligalls són el resultat del procés, una mena de cabriola legal que va retornar les terres als legítims propietaris, el poble de Xodos. Ben al contrari, els textos del segle XX suposen una aproximació científica, històrica, a la carta de poblament de Xodos. Tot i això, els uns i els altres ens aportaran la imatge d'un determinat estat de les coses des de la perspectiva de la Història de la llengua.

Recordem quins són els documents que conformen el conjunt dels contextos, amb la indicació de les llengües utilitzades:

- a) el privilegi de 1374, en català, conjuntament amb el trasllat que se'n féu el 1625, també en català amb fórmules llatines
- b) la confirmació del privilegi de 1374, feta l'any 1613, en castellà
- c) la carta del senyor de l'Alcalatén a la universitat de Xodos, de 1584, en castellà
- d) la còpia de la carta de poblament, de 1625, que consta al llibre de Manaments i Empares de la Cort de València (el manuscrit V), amb la introducció en català, i algunes fórmules en llatí
- e) els textos del segle XIX, tots en castellà:
 - la nota d'aprovació de la carta de poblament, de 1842
 - la carta de la *Comisión de Montes*, de 1842
 - l'acta de la reunió entre l'alcalde i el secretari de Xodos amb el comissari de *Montes*, el 1847
 - la traducció en paper oficial, "del antiguo latín y lemosin [sic] al castellano", del privilegi de 1374, feta el 1863
 - la còpia d'un certificat del secretari de Xodos, de 1881, sobre la inexistència de cap declaració

⁷² Podeu consultar l'apartat "El conjunt documental de Xodos".
© Cèsar Mateu i Beltran, 2003

governamental sobre el caràcter comunal de la devesa que inclou el certificat de la traducció de 1863

- les escriptures públiques sobre la desamortització de les terres comunals i la posterior cessió dels drets al municipi, de 1887 i 1888

f) les edicions del manuscrit V, de 1902 i 1950, amb els comentaris en castellà, juntament amb la de 1991, comentada en català, que representen tres moments sociopolítics del segle XX ben diferents.

Segles XIII i XIV

El 1254 el Regne de València és una terra de conquesta. Concretament, sobre l'Alcalatén domina un senyor d'origen aragonès que dicta els documents en la llengua que li és pròpia. L'escrivà, probablement també del mateix origen, redacta aquests textos en llengua aragonesa. No obstant això, alguns formulismes són en llatí, la llengua que fins feia ben pocs anys detenia el monopoli de l'ús en els àmbits més formals: no hem d'oblidar que el llatí era "un instrument de cultura entre els eclesiàstics i funcionaris ben formats", que seria emprat encara durant uns segles en l'àmbit teològic i científic, i que encara persistiria durant un cert temps en l'àmbit administratiu, on deixaria una important petja.⁷³

El 1275 la situació no deu d'haver canviat gaire; el notari Pere Ferrer introdueix i data la carta de poblament, i el corresponent trasllat, amb els formulismes llatins. El pes del llatí com a llengua de l'administració és encara molt gran, només han passat vint-i-un anys de l'atorgament del document fundacional.

El segon trasllat, de 1348, ja usa el català en abundància. La introducció, excepció feta de la fórmula de datació (en llatí), és completament en català, com el testimoniatge del justícia de Xodos, Pasqual Andrés, la fórmula de la signatura del notari responsable del document, Pasqual Sebrià, i l'expressió de la fidelitat del trasllat al document del qual és còpia. Només inclou algunes fórmules llatines en els passatges dels altres testimonis, els notaris Jaume Sabater i Pascasi Aragonés. En aquest sentit, podem identificar un comportament elitista en aquests dos notaris, una actitud que pretén refermar el seu *prestigi*, en el sentit atorgat al terme per Ninyoles: l'ús del llatí enfront del català, en aquest moment, suposa l'adopció d'una

⁷³ Vegeu Ferrando i Nicolás (2000, m. 3, p. 30).
© Cèsar Mateu i Beltran, 2003

pauta de conducta elevada, pròpia d'un estrat social més alt, distingit.⁷⁴
L'ús del català en aquest document queda justificat perquè:

- a) és la llengua de l'administració foral
- b) és la llengua dels repobladors de l'Alcalatén, tot i que cal reconèixer que en algunes zones castellanoparlants també trobem el català en la documentació oficial
- c) és el moment d'esplendor de la Cancelleria Reial, la qual exerceix una influència notable en els usos oficials del català.

Sobre el segon aspecte que hem assenyalat, indicarem que Enric Guinot gairebé no ofereix dades demogràfiques sobre l'Alcalatén en l'obra *Els fundadors del Regne de València*.⁷⁵ Tanmateix, si tenim en compte l'actual adscripció dialectal dels pobles de l'Alcalatén⁷⁶ en l'interior de l'àmplia zona de transició cap al valencià, amb el manteniment d'alguns trets nord-occidentals (com ara la terminació *-o* per a la primera persona del present d'indicatiu, l'emmudiment de les *-r* finals dels infinitius i d'altres mots, especialment monosil·làbics, la terminació *-e* de la tercera persona singular del present d'indicatiu, l'ús dels articles literaris més antics *lo* i *los*, etc.), i el manteniment del territori en la diòcesi de Tortosa fins la segona meitat del segle XX, podem concloure que el procés de repoblació no devia de ser gaire diferent del que es va realitzar a les comarques dels Ports i el Maestrat. De fet, els Ports és una comarca que s'hi assembla força des del punt de vista històric: també fou conquerida per un ric-home aragonès, Balasc d'Alagó, i repoblada majoritàriament per catalans. D'altra banda, si atenem a criteris dialectals, geogràfics i climatològics, el Baix Maestrat és la comarca que més s'assembla a l'Alcalatén.

Així, podem estimar en certa manera les dades demogràfiques de l'Alcalatén si tenim en compte el Baix Maestrat i els Ports. Guinot, per al Baix Maestrat, assenyala que el percentatge de repobladors provinents de zones catalanoparlants, entre 1240 i 1280, era el 92% del total; el 5% era originari de poblacions que podien pertànyer a zones catalanes o castellanes⁷⁷; i el 2% provenia de zones de llengua occitana. Entre 1373 i 1425 el percentatge de les zones catalanoparlants baixava al 75%, el percentatge de les zones castellanes pujava al 10%, mentre que la població que podia provenir d'una o l'altra zona augmentava al 14% i els occitanoparlants baixaven fins l'1%. Aquestes dades coincideixen, gairebé

⁷⁴ Vegeu Ninyoles (2002, 47).

⁷⁵ Només una llista parcial dels veïns de l'Alcora i Lluca (1305-1335) que inclou 31 noms; vegeu Guinot (1999, vol. II, p. 248).

⁷⁶ Vegeu Veny (1987, 132-134, 148, 152 i 170-172).

⁷⁷ Guinot identifica com a poblacions castellanes les situades en territori castellà, aragonès i navarrès, sense cap mena de distinció idiomàtica; Guinot (1999, vol. I, p. 283).

totalment, amb les que es deriven dels estudis sobre les comarques de la Plana Baixa per als mateixos períodes; la comarca dels Ports registra unes xifres molt semblants en el període 1373-1425, mentre que el pes dels repobladors provinents de zones castellanoparlants, entre 1240 i 1280, arriba al 35% i el de catalanoparlants se situa en el 60%.⁷⁸ D'acord amb la hipòtesi de Guinot (1999)⁷⁹, les actuals diferències dialectals valencianes estan directament relacionades amb la diferent composició del contingent repobrador, amb més aragonesos i castellans a partir de Morvedre cap al sud (que donarien origen al dialecte valencià que coneixem en l'actualitat) i amb una població "d'orígens idèntics a la de les comarques de Tortosa" als Ports i al Maestrat (que explicaria les mínimes diferències entre la parla d'aquestes comarques i el tortosí).

El privilegi atorgat el 1374 per Joan Ximénez d'Urrea II, el senyor de l'Alcalatén, és majoritàriament en català, excepció feta, una altra vegada, d'unes formules introductòries llatines, la datació i el testimoniatge, en llatí. El que és força significatiu, especialment després del que acabem d'exposar, és que el senyor de l'Alcalatén, es dirigeix als habitants de Xodos en la llengua que els és pròpia, el català, fins al punt que la fórmula que hem trobat a la carta en llatí, "pateat cunctis", aquí no apareix en aquesta llengua, ni en aragonès, sinó en català "coneguen tots": si Joan Ximénez d'Urrea II vol que els xodencs acomplisquen els seus desitjos, li interessa fer-se entendre pels vassalls, no pas marcar les distàncies, de manera que s'hi adreça en la llengua que els és pròpia, el català.

Aquest fet dóna un argument de pes en favor de la hipòtesi plantejada: el català esdevingué la llengua pròpia de l'Alcalatén perquè els repobladors eren d'origen català, tot i tenir un senyor aragonès. Altres factors s'hi van sumar: d'una banda, l'Alcalatén no va rebre directament l'impacte de l'expulsió dels moriscos;⁸⁰ d'una altra, mai no va tornar a rebre un contingent immigrant prou important.

Segles XVI i XVII

No tenim cap testimoni del segle XV, però resulta evident que la situació política i social del segle XVI és força diferent del que acabem de veure. El 1584, data de la carta que Joan Ximénez d'Urrea III adreça als seus vassalls de Xodos, el rei Felip II, de Castella i I d'Aragó, governa un extens imperi en diversos continents. El castellà és la llengua de la seua cort, una llengua de prestigi, amb poder cultural, econòmic, social, polític i militar. Ja fa temps que el castellà és emprat a la ciutat de València amb una certa

⁷⁸ Guinot (1999, vol. I, p. 284-285).

⁷⁹ Guinot (1999, vol. I, p. 260).

⁸⁰ Sobre l'expulsió dels moriscos, vegeu el final de l'apartat "Context històric de la carta de poblament".

normalitat, conforme indica Joan Fuster.⁸¹ Ara *el prestigi* s'expressa en castellà com abans s'havia expressat en llatí: el senyor de l'Alcalatén s'adreça als seus vassalls (és ell qui utilitza aquest terme) en la llengua del poder emergent, el castellà. La carta d'Antonio Ximénez d'Urrea, comte d'Aranda i senyor de l'Alcalatén, del 1613 que confirma el privilegi de 1374, reafirma la percepció del procés de castellanització que tenia lloc en les relacions entre els poderosos i els plebeus: el senyor ja no fa l'esforç per fer-se entendre.

El 1625 els usos institucionals i socials del català han minvat: el castellà guanya àmbits d'ús al català, almenys al País Valencià. Tot i això, el trasllat del privilegi de 1374, que va realitzar el notari Pere Güell de València, juntament amb la còpia de la carta de poblament (el manuscrit X), que molt probablement va fer el mateix notari, i la còpia que va quedar al llibre de Manaments i empires, de la cort valenciana, eren en català. És cert que hi consten alguns formulismes llatins, però el castellà encara no ha arribat als usos més estereotipats de l'administració valenciana.

Segle XVIII

No disposem de cap testimoni del segle XVIII. Això no obstant, encara podem afegir alguna dada rellevant per a la Història de la llengua relacionada, tangencialment, amb la carta de poblament de Xodos.

Cal recordar que el resultat de la investigació engegada pel descendent més il·lustre dels d'Urrea, Pedro Pablo de Abarca de Bolea i Ximénez d'Urrea, comte d'Aranda, l'establiment de l'arbre genealògic familiar, ens va permetre establir amb seguretat la data de la mort de Ximén d'Urrea II, fet que va afermar com a vertadera la hipòtesi de la datació de la carta de poblament el 1254. Veiem ara la relació del comte d'Aranda amb la Història de la llengua catalana.

Pedro Pablo de Abarca de Bolea i Ximénez d'Urrea, com a president del Consell de Castella, fou un dels signataris de la Reial Cèdula d'Aranjuez de 1768, a més de promotor d'aquesta disposició legislativa, juntament amb alguns il·lustrats, ministres de l'esmentat Consell, un dels quals el botifler català Jacint Tudó i Alemany, i els dos fiscals del Consell de Castella, José Moñino i Pedro Rodríguez (nomenats més endavant comtes de Floridablanca i de Campomanes, respectivament). El títol complet de la Reial Cèdula de 1768 explica ben bé el seu contingut: "Real Cedula de Su Majestad, a consulta de los señores del Consejo, reduciendo el arancel de los derechos procesales á reales de vellon en toda la Corona de Aragon, y para que en todo el Reino se actue y enseñe en lengua Castellana, con otras

⁸¹ Fuster (1992, 137-143).
© Cèsar Mateu i Beltran, 2003

cosas que expresa". Es tracta d'unificar el sistema aranzelari i foragitar el català de l'ensenyament, una actuació en dos àmbits (l'economia i l'ensenyament) bàsics en l'estructura de l'estat modern que reflecteix l'afany uniformitzador dels il·lustrats espanyols.⁸²

Segle XIX

Una gran part dels contextos pertany a aquest període. El segle XIX representa, a l'Estat espanyol, la irrupció del liberalisme polític, ja des d'abans de les Corts de Cadis⁸³. El liberalisme és una ideologia filla de la il·lustració, del racionalisme del segle anterior: suposa una reacció al mètode de l'autoritat perquè creu en el descobriment progressiu de la veritat per mitjà de la raó individual.⁸⁴

El liberalisme també serà uniformitzador, crearà un sistema polític igualitari entre els poderosos, en el qual les diferències *regionals*⁸⁵ (els liberals, com els il·lustrats, confonen l'estat i la nació, de tal manera que redueixen les nacions sense estat a *regions* de l'estat que les ha assimilat)⁸⁶ o d'estament social⁸⁷ no troben reflex en la legislació. El sistema polític liberal reflectirà, però, les diferències de classe social (diferències econòmiques en definitiva, com demostrarà el socialisme) en el sistema electoral, el sufragi restringit⁸⁸. A la fi del segle, i durant el següent, la pressió dels partits socialistes i republicans aconseguirà estendre cap a altres aspectes (l'educació, la sanitat, les pensions...) la idea d'igualtat continguda en el liberalisme: serà l'inici d'un nou sistema polític i social, l'Estat del Benestar (també anomenat Estat democràtic i social).⁸⁹ Així mateix, el sorgiment dels nacionalismes sense estat serà una altra de les reaccions al nacionalisme estatalista implantat pels liberals.⁹⁰

Alguns politòlegs, com Hugh Hecló, identifiquen les polítiques públiques a partir de l'acció, o la inacció, de les administracions.⁹¹ En aquest sentit, podem assenyalar una determinada política lingüística tant si respon a una voluntat política determinada com si és una resultant de l'activitat pública dels governs.⁹² D'aquesta manera, podem identificar el seguit de disposicions legals uniformitzadores que l'estat liberal espanyol aprovà

⁸² Podeu ampliar informació sobre la Reial Cèdula de 1768 a Ferrer i Gironès (1985, 42-47).

⁸³ Tusell (1999, vol. I, p. 270-271).

⁸⁴ Tusell (1999, vol. I, p. 215).

⁸⁵ De Blas (1997, 136-137).

⁸⁶ De Blas (1997, 130-134).

⁸⁷ Fernández-Miranda (1997, 95, 101).

⁸⁸ Vanaclocha (1997, 173-174).

⁸⁹ Fernández-Miranda (1997, 94 i 112).

⁹⁰ Tusell (1999, vol. I, 224-227, 253-257).

⁹¹ Manheim i Rich (1999, 428-430).

⁹² Mateu (2002).

durant el segle XIX contra les llengües diferents del castellà com una política pública que perseguia l'anorreament d'aquestes llengües; potser no responia a una planificació lingüística conforme l'entendem en l'actualitat (amb la declaració d'estratègies i la incorporació de recursos humans i econòmics que aquest fet suposa), però això no exonera el liberalisme dels resultats.

Els contextos de la carta de poblament de Xodos ens mostren clarament el foragitament del català de l'àmbit de l'administració. No hem d'oblidar que el català ja no era un "idioma d'utilització pública", conforme assenyala una instrucció de la Junta del Cementiri de Barcelona de 1838, feta pública per un membre de l'Acadèmia de Bones Lletres al diari *El Guardia Nacional*, el 26 de desembre del mateix any.⁹³ Així, les comunicacions mantingudes entre la *Comisión de Montes*, que representava al *Gefe [sic] superior político de la provincia*, i l'Ajuntament de Xodos, en els anys 40 del segle XIX, són totes en castellà. La traducció del doctor en Dret Romualdo Arnal, de 1863, certificada pel secretari de Xodos, respon a l'obligació de redactar en castellà els instruments públics, introduïda per la Llei del notariat, de 28 de maig de 1862.⁹⁴ El document d'Arnal mostra també la consciència lingüística que es tenia en aquella època: és una traducció "del antiguo latín y lemosin". Aquest ús del glotònim *llemosí* demostra la percepció, almenys en els cercles més cultes, de la unitat arcaica de la llengua catalana; s'evitava, a més, la identificació amb el nom popular de la llengua, fet que reforçava l'elitisme dels esmentats erudits.⁹⁵ La resta de documents d'aquest segle ha de ser en castellà per força perquè ho exigia la Llei del notariat. El reglament d'aquesta llei, fet públic el 1874, reblà el clau: totes les escriptures públiques havien de ser en castellà⁹⁶, conforme podem comprovar als documents de 1887 i 1888.

Segle XX

És en aquest segle quan trobarem totes les edicions de la carta de poblament fetes fins ara. La primera edició, de 1902, es presenta en el context de l'edició d'una col·lecció de cartes de poblament en una revista cultural d'àmbit local. En aquest moment inicial del segle, la llengua catalana es troba en una fase de revitalització de la consciència lingüística i de redreçament cultural, mentre la societat mira de recuperar àmbits d'ús per a la llengua pròpia. De tota manera, cal tenir en compte que al País Valencià la Renaixença i l'adopció d'elements simbòlics diferenciadors (la

⁹³ Sobre aquesta instrucció, vegeu Ferrer i Gironès (1985, 68).

⁹⁴ Sobre la llei, vegeu Ferrer i Gironès (1985, 70).

⁹⁵ Sobre la distinció llemosí/valencià, vegeu Ferrando i Nicolás (2002, m. 2, p.46).

⁹⁶ Ferrer i Gironès (1985, 72-73).

figura del rei Jaume I, la senyera, els Jocs Florals, etc.) no té el caire reivindicatiu que adquirirà al Principat.⁹⁷ Així, Ferrandis⁹⁸, tot i introduir els seus articles en castellà, respecta la llengua dels documents que reproduïx i no n'ofereix cap traducció.

El context científic de l'edició de 1950 és gairebé el mateix de la primera: una col·lecció de cartes de poblament presentades al butlletí d'una associació cultural d'àmbit local preocupada per temes d'història, art i filologia; ha canviat, però, el context històric. La *Sociedad Castellonense de Cultura* de 1950 tenia ben poc a veure amb l'anterior Societat Castellonense de Cultura d'unes dècades abans: la Castellonense va ser la principal impulsora de l'acceptació de la normativa fabriana al País Valencià, a través de l'acord del 1932 que van suposar les Normes de Castelló. Si no hagués estat pel franquisme, el 1950 l'edició podia haver-se fet en català, però la situació política i social era completament contrària al 1932. En plena dictadura franquista, els textos que contextualitzen les cartes de poblament, com el de Sa Vall, en castellà és clar, sonen a la retòrica pomposa i buida del règim. De fet, la tolerància amb el català entre 1939 i 1951 és mínima: fins el 1945 no es permet publicar en aquesta llengua; des de llavors, en ortografia prefabriana.⁹⁹ Això explica que la *Sociedad Castellonense de Cultura*, la versió franquista de la Castellonense, reedités, amb alguns retocs, la carta de Xodos, amb els comentaris encara en castellà.

La darrera edició, fins ara, de la carta de poblament és de 1991. Enric Guinot publica, en català, *Cartes de poblament medievals valencianes*, un volum bàsic per a l'estudi d'aquests documents: s'hi inclouen 320 cartes (ordenades cronològicament), un estudi introductori, diversos índexs (de les pròpies cartes i onomàstics: toponímic i antroponímic), a més de diversos capítols dedicats als tipus de cartes valencianes, la repoblació medieval valenciana, la bibliografia i diversos quadres informatius i mapes. El País Valencià ja disposava de l'Estatut d'Autonomia (1982) i la Llei d'ús i ensenyament del valencià (1983): semblava que l'ús del català havia de ser normal. No obstant això, al País Valencià operaven, i encara operen, alguns grups desestabilitzadors que usen la llengua com a arma per a lluitar contra el redreçament polític i cultural: fins i tot el Consell Valencià de Cultura se'n fa ressò en un dictamen sobre la situació de la llengua, el 1998.¹⁰⁰ Potser aquesta situació és la que causa que el text de Guinot, tot i aparèixer escrit en català i ser editat per una institució oficial, continga

⁹⁷ Ferrando i Nicolás (2002, m. 2, p. 28). Sobre la manca de reivindicacions polítiques de la Renaixença valenciana, Fuster (1992, 165-169).

⁹⁸ Ferrandis 1902a, 1902b, 1902c i 1902d.

⁹⁹ Ferrando i Nicolás (2002, m. 4, p. 25).

¹⁰⁰ AVL (2002, 25-27).

errors ortogràfics que no s'ajusten a la norma. És el cas, just a l'inici de l'estudi introductori, de *mitjeval ('medieval') que fins i tot s'oposa al propi títol de l'obra i es repeteix tres vegades més en la mateixa pàgina, al costat del normatiu *medievalisme*, dues vegades.¹⁰¹

Recapitulació

Hem donat un argument més en favor de la hipòtesi que el contingent repoblador català, majoritari en la comarca de l'Alcalatén com en les properes comarques dels Ports i el Baix Maestrat, és el responsable de l'actual adscripció de l'Alcalatén als territoris de llengua catalana, i més concretament a la zona de transició del dialecte nord-occidental cap al valencià.

Calia analitzar també les relacions de poder establertes a l'Alcalatén, i en general al País Valencià, des del segle XIII fins l'actualitat i la manera com aquestes relacions han quedat reflectides en els contextos de la carta de poblament. Així, hem vist com el català guanyava àmbits d'ús durant els segles XIII i XIV, per a imposar-se en l'àmbit jurídicoadministratiu al final del segle XIV.¹⁰² No disposem, entre els contextos, d'informació del s. XV, però hem pogut comprovar que el final del segle XVI i l'inici del XVII marquen un punt d'inflexió, almenys al País Valencià, i el català comença a patir una certa recessió en l'àmbit que tractem.¹⁰³ Tot i això, el castellà encara no ha arribat als usos més estereotipats de l'administració valenciana.¹⁰⁴ Tampoc no disposem de documentació del segle XVIII entre els contextos, però l'hereu més il·lustre dels senyors d'Urrea, el comte d'Aranda impulsarà la institucionalització, per la via legislativa, de la supremacia del castellà a l'Estat espanyol.¹⁰⁵ Hem comprovat que el segle XIX, amb l'adveniment de l'estat liberal, afermarà la política lingüística oficial contra les llengües diferents del castellà,¹⁰⁶ però també serà el moment de l'inici de la Renaixença i altres moviments que lluiten per recuperar la memòria històrica dels pobles sense estat, tot i que no sempre acaben oposant-se al nacionalisme estatalista imperant, tal com demostra el cas valencià. Finalment hem constatat que l'inici del segle XX continua sota el mateix signe del XIX,¹⁰⁷ però també, més endavant, que la dictadura franquista (que es considerava ideològicament antiliberal, però era hereva del liberalisme més conservador) reforça i manté la política pública de

¹⁰¹ Guinot (1991, 9).

¹⁰² Col·lecció documental: 1625a i 1625b.

¹⁰³ Col·lecció documental: 1584 i 1613.

¹⁰⁴ Col·lecció documental: 1625a, 1625b i 1625c.

¹⁰⁵ Ferrer i Gironès (1985, 42-47).

¹⁰⁶ Col·lecció documental: 1842a, 1842b, 1847, 1863, 1881, 1887, 1888a, 1888b.

¹⁰⁷ Ferrandis (1902c).

lingüicidi que ha caracteritzat la construcció de l'estat-nació espanyol des del XVIII. En arribar la democràcia, tot i obrir-se perspectives de redreçament cultural i recuperació d'àmbits d'ús, alguns elements, de tipus simbòlic, palesen encara un procés de normalització no reeixit o entrebancat.¹⁰⁸

En definitiva, considerem que la carta de poblament de Xodos i el conjunt de textos que l'acompanya, il·lustren aquestes afirmacions.

¹⁰⁸ Guinot (1991).

3. Edicions de la carta de poblament de Xodos

3.1 Edició filològica de la carta de poblament

Criteris d'edició

Aquesta edició es basa en el manuscrit X de la carta de poblament de Xodos. Aquest és el document, inèdit fins ara, copiat el 1625 i conservat al propi municipi de Xodos. Hem mirat de ser-ne tan fidels com ha estat possible, tot i que s'ha de tenir en compte que hi havia alguns fragments que han hagut de ser esmenats, mentre que uns altres han estat reconstruïts; hem realitzat aquestes operacions a partir del manuscrit V, una altra còpia de 1625 conservada a l'Arxiu del Regne de València, i hem indicat a l'aparat de variants diverses anotacions per a referir-nos a la forma o l'estat que presentava el manuscrit X. El text s'edita en tres colors: **blau** per als fragments corresponents al trasllat de 1348, **verd** per als corresponents a 1275 i **roig** per al nucli principal, de 1254. Pel que fa al fragment de 1625, només hem conservat en la nostra edició, amb tipografia de color **negre**, l'anotació que indica la presentació al registre de la ciutat de València.

Hem seguit els criteris habituals en l'edició catalana de textos, basats en aquells que fa servir la col·lecció *Els Nostres Clàssics*:

- hem mirat de conservar, en general, les grafies de l'original; tot i això, hem regularitzat *i/j* i *u/v*, a més de resoldre les abreviatures del manuscrit;
- hem separat els mots d'acord amb les regles actuals;
- hem seguit la normativa actual quant a l'apostrofació, l'accentuació i l'ús de la dièresi i del guionet;
- també hem seguit la normativa actual pel que fa a l'ús de les majúscules i minúscules; i
- hem puntuat del text d'acord amb els usos actuals.

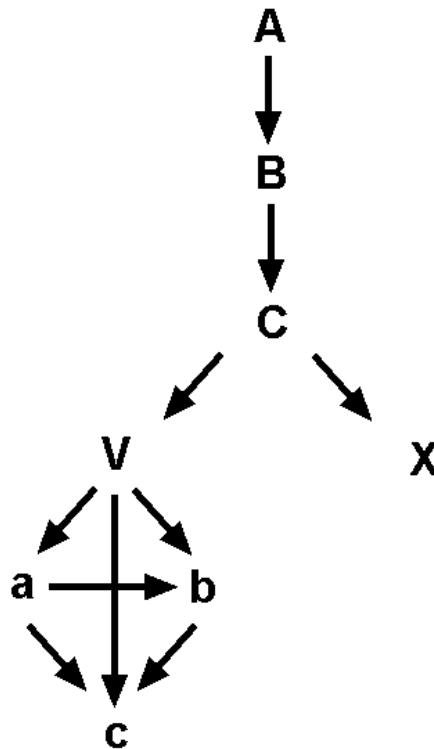
Al text de l'edició, hem marcat l'única supressió amb els parèntesis angulars; a l'aparat de variants, usem aquests símbols per a marcar la supressió i per a inserir-hi algun comentari pertinent. Hem usat els claudàtors per a indicar les addicions evidents, així com l'expressió del foli corresponent al manuscrit X.

Tot i que no és habitual, oferim l'aparat de variants al marge dret, de manera que no entorpeix la lectura del text i resulta molt fàcilment accessible. La lliçó del text editat sempre apareix en cursiva, seguida d'una coma i l'anotació corresponent, de tal forma que V i X alludeixen respectivament als manuscrits V (1625c) i X (1625b), mentre que a, b i c

fan referència a les edicions a (Ferrandis: 1902c, 406), b (Ferrandis: 1950, 15-16) i c (Guinot: 1991, 427-428) de la carta de poblament.

Stemma codicum

D'acord amb l'anàlisi que precedeix aquesta edició i vistes les variants que mostrarem en l'edició, tan sols ens resta representar l'esquema que relaciona els testimonis de la carta de poblament de Xodos.

- A Pergamí original (1254) fet per l'escrivà Lario de Roda, perdut
- B Trasllet de l'anterior (1275) fet pel notari Pere Ferrer, perdut
- C Trasllet de l'anterior (1348) fet pel notari Pasqual Sebríà, perdut
- X Còpia del darrer trasllat (1625a) feta pel notari Pere Güell, conservada a Xodos
- V Còpia del darrer trasllat (1625b), conservada a València
- a Edició de Ferrandis (1902c)
- b Segona edició de Ferrandis (1950)
- c Edició de Guinot (1991)

Edició

[11r] ¹Açò és treslat bé e feelment feyt e treyt punt per ²punt e paraula per paraula et en alguna cosa no treguda ³ni aminvada; és a saber tercio nonas apprilis anno domini ⁴milesimo trescentesimo quadragesimo octavo; ço és a saber de ⁵un altre t[r]esllat qui fonc treyt de la carta de la població del ⁶lloch de Chodos, lo qual tresllat és ab sagell pendent de ⁷cera blanca en una veta de çeda morena, feyt lo dit sagell ⁸a senyals d'Urreas, el tenor del qual tresllat és aytal:

⁹Hoc est translatum bene et fideliter ab originale sump- ¹⁰tum undecimo chalendis marcii anno domini milesimo duscen- ¹¹tesimo septuagesimo quinto cuius series talis est:

In Dei ¹²nomine et eius gratia. Pateat cunctis com yo, don Ximén ¹³d'Urrea, estando en mi cesso et en mi plena memoria, do a ¹⁴poblar Chodos a don Martín Talayero e a don Valero, a ¹⁵los fueros e a las costumbres de Çaragoça, a dos e a ¹⁶todos aquellos que ellos la darán, con entradas, con ¹⁷exidas, a décima e a primicia, e con yerbas, e con prados ¹⁸e con montes, e con aguas, e todas aquellas costumnes ¹⁹que nulla puebla e buena deve haver al buen fuero de ²⁰Çaragoça. Retengo por mí host e cavalgada, e forno e mo- ²¹lino. E, por mayor siguridad, yo, don Ximén d'Urrea, juro ²²sobre libro e la cruz que vos atengo estas convinenças ²³que con boz he puestas.

Testes qui esto odiron e vide- ²⁴ron: don Rodrigo de Cabanas e Fortuny de Resa, e don ²⁵Sancho Portolés, e Domingo Navarro, e don Ángel de ²⁶Palomar.

Facta carta decimo quinto chalendis julii ²⁷quando Era <la encarnación> mil duscientos nona- ²⁸gesima secunda.

Aparat de variants

- 11r.** 1. *e treyt*, b: no l'inclou
2. *no treguda*, b: netraguda
3. *tercio*, b: treço; *apprilis*, V, b: aprilis
4. *milesimo*, V: millessimo.- b: millesimo; *trescentesimo*, V: trecentessimo.- b: trecentesimo; *quadragesimo*, V: quadragesimo
5. *t[r]esllat*, V, b: treslat; *fonc*, V, b: fon; *població*, V, b: població
7. *cera*, V, b: sera; *çeda*, V: sera; *blanca en una veta de çeda*, b: no inclou aquest fragment
8. *el*, b: al; *tenor*, V, b: thenor; *aytal*, b: aital
10. *marcii*, V: marsy, a: marsii; *milesimo*, V, a: millessimo.- b: millesimo; *duscentesimo*, V: ducentessimo.- a, b: ducentesimo
11. *septuagesimo*, V: septuagessimo; *Dei*, X: Die
12. *eius*, a, b: huius; *gratia*, V, a, b: gracia; *com*, V, a, b, c: como; *Ximén*, V, a, b, c: Xemén
13. *cesso*, V, a, b, c: seso; *et en mi*, V: et ~~e mi~~ en mi <el ratllat és al manuscrit>
14. *Talayero*, V, a, b, c: Talajero; *e*, a, b, c: no inclouen la conjunció
15. *costumbres*, V: costumnes; *dos*, c: vos
16. *todos aquellos que*, X: fragment trencat il·legible; *entradas, con*, X: només conserva *entra*, la resta és un fragment trencat il·legible
17. *exidas*, a: eixidas; *décima*, a, b, c: désima; *yerbas*, V, a, b, c: herbas; *prados*, X: fragment trencat il·legible
18. *costumnes*, b, c: costumbres
20. *Çaragoça*, b: Caragoça; *cavalgada*, a, b, c: cavalcada
21. *mayor siguridad*, V, a, b, c: major seguredad; *Ximén*, V, a, b, c: Xemén
23. *boz*, V, a: bos.- b, c: vos; *he*, V: e
26. *decimo*, X: demio; *julii*, V: july
27. <la encarnación>, X, V, a, b, c: inclouen aquesta expressió; *duscientos*, V, a, b, c: ducientos; *nonagesima*, V: nonagessima
28. *Roda*, V, a, b, c: Rada
30. *Ferraria*, V: ~~Ferraria~~ Ferraria
<el ratllat és al manuscrit>.- a, b: Ferrarius; *notarii*, V: notary;

Lario de Roda, qui esta carta fizo ²⁹e est signo y puso.

Signum mei Petri ³⁰Ferraria notarii publici Villefameti et de Useas qui hoc [11v] ¹translatum bene et fideliter traslatavi ab originale et ²raso emendavi in quarta linea ubi dicitur entradas.

³Senyal d'en Pasqual Andrés, justícia del dit lloch de ⁴Jodos, qui, vist lo original del qual aquest present tresllat ⁵font feyt et bé e feelment conprovat, la sua autoritat ⁶et el decret en presta. Signum Jacobi Saba- ⁷terii notarii publici per totam tinençam de Alcalatén ⁸qui viso suo originali predicti translati fideliter ⁹comprobare pro testis me suscriba. Signam ¹⁰Paschasio Aragonez, auctoritate regia notarii publi- ¹¹ci per totam terram et dominationem illustrissimi do- ¹²mini regis Aragonum, qui viso originali predicti ¹³originali, de verbo ad verbum fideliter comprobatum ¹⁴nihil addens vel minuens, quod censum mutat vel ¹⁵corrumpat. Intellectum pro teste, se subscripsit. Senyal ¹⁶de mi, Pasqual Sebríà, notari públic per tota la tinença ¹⁷de Alcalatén y vist lo original del qual aquest ¹⁸present tresllat fonc treyt et aquell bé lealment, ¹⁹de paraula a paraula comprobat et en alguna cosa ²⁰no créxer ni minvar aquest tresllat del damunt ²¹dit original seu treguí e comprobí, escriguí et cluí ²²en lo damunt dit lloc de Chodos, en lo dia e any en ²³la primera línea contenguts et en la segona ab ²⁴auctoritat del damunt dit justícia.

²⁵Registrata in XXXIII manu mandatorum et emparanim ²⁶curie civitatis Valencie de anno MDCXXV, foleo 14

Villefameti, V: Vilafameti.- a: Ville famesi.- b: Villefamesi; Useas, V, a, b: Usees

11v. 1. ~~trasto~~ traslatavi, V: ~~trasto~~ traslatavi <el ratllat és al manuscrit>.- a, b: traslatavi

3. Pasqual, b: Pascual; lloch, b: loch

4. Jodos, V: Jodos <a l'interliniat, sobre la j, trobem la grafia ch>.- b: Chodos

5. font, V, b: fonch; feyt, V, b: treyt; conprovat, V, b: comprobat;

autoritat, V, b: auctoritat

6. Sabaterii, V: Sabateri

7. notarii, V: notary; publici, V: publicii; tinençam, V: tinençiam.- b: tinentiam; de, V, b: no l'inclouen

9. comprobare, b: comprobavi;

suscriba, V: suscriba.- b: suscribo;

Signam, V: Signum.- B: Signum

10. Paschasio, V: Pascasio.- b:

Paschasio; Aragonez, V, b: Aragonés;

auctoritate, V, b: auctoritate;

notarii, V: notary

11. dominationem, V, b:

dominacionem; illustrissimi, b:

illustrissimi

13. originali, b: originale; verbo, V:

berbo; verbum, V: verbum

14. nihil, b: nichil; vel, b: del

15. Intellectum, X: Intellestum; teste, b: testes

16. Sebríà, V, b: Cebrià; públic, V,

b: públich; tinença, V: tinençia.- b:

tinençia

18. present tresllat fonc treyt, X:

fragment trencat, de difícil lectura;

fonc, V, b: fonch; et aquell bé

lealment, X: fragment trencat

illegible; et aquell, V: et ~~de~~ aquell

<el ratllat és al manuscrit>

19. comprobat, X: camprobat.- V:

comprobar

20. créxer, b: crexent; minvar, b:

minuant

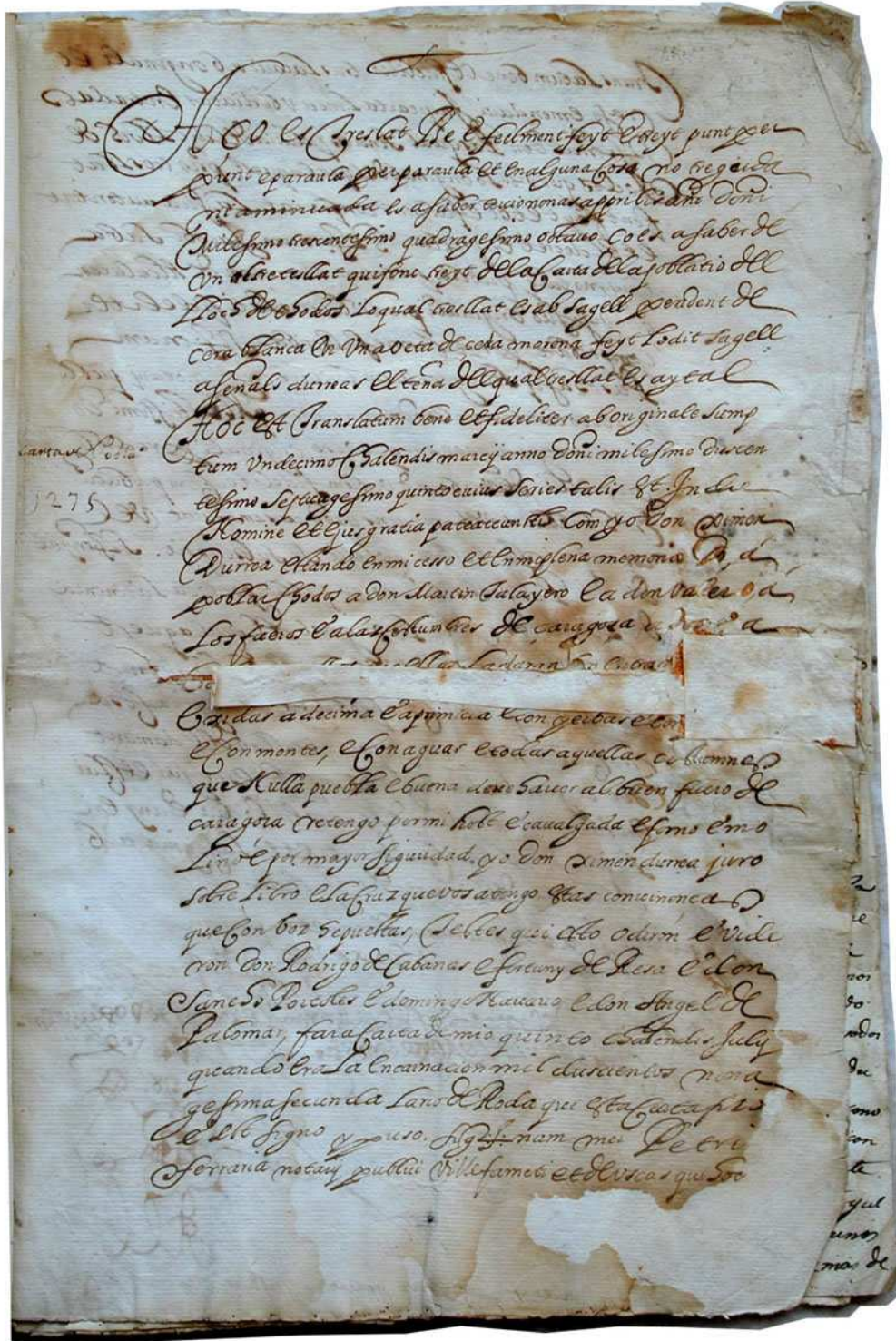
21. seu, b: sen; escriguí, V, b:

escriví; cluí, b: clausí

22. lloc, V, b: lloch

24. auctoritat, V, b: auctoritat

3.2 Edició facsímil de la carta de poblament

l·ligall 1, f. 11r

4. Breu estudi lingüístic

Les característiques de la carta de poblament de Xodos no ens permeten un comentari lingüístic gaire extens. Es tracta d'un document notarial, registrat a la ciutat de València, que conté les còpies successives d'un nucli de 1254. Pensem que, amb un valor literari nul, la importància del document radica, d'una banda, en la mostra que ens ofereix de les diverses llengües que el componen; d'una altra en els diversos contextos en què apareix. Justament la validesa, innegable, del document per a la Història de la llengua es fonamenta en les llengües en què s'expressa la pròpia carta, i els contextos, i la conquesta i la pèrdua d'àmbits d'ús del català que aquest fet representa. A més a més, els textos ens permeten aportar dades per a explicar el fet que una comarca amb un senyor aragonès tinga com a llengua pròpia el català, elements que poden donar suport als raonaments de Ferrando i Guinot¹⁰⁹ que atribueixen als repobladors vinguts del Principat, especialment de les comarques occidentals, la implantació de la llengua catalana al País Valencià, juntament amb l'adscripció dialectal, i no pas als destinataris dels repartiments inicials de les terres conquerides als sarraïns, els grans senyors i les persones que els acompanyaven en els primers anys de la conquesta, com ara Martín Talayero i Valero, en el cas de Xodos.

Així doncs, amb el benentès que l'estudi lingüístic¹¹⁰ només pot ser breu, tan sols ens resta senyalar que indiquem el número de línia a partir del manuscrit X, el testimoni base per a la nostra edició.¹¹¹ Considerem pertinent l'anàlisi del fragment aragonès com a contrast del català. No analitzem els fragments llatins. Només indiquem els trets més significatius i donem alguns exemples. L'onomàstica s'analitza als annexos.

Nucli aragonès de 1254

Cal tenir present que aquest text ha estat copiat tres vegades per notaris o escrivans catalanoparlants i que pot haver patit, consegüentment, alguna modificació. Tanmateix, el fet de ser un document notarial garanteix una alta fiabilitat de la còpia. Totes les línies corresponen al foli 11r.

¹⁰⁹ Ferrando (1989), Guinot (1999).

¹¹⁰ Hem seguit, lliurement, el model d'anàlisi de Martínez i Quintana (1995, 197-200). Només hem sondejat una mica el text: en el futur caldrà una anàlisi realitzada amb més deteniment, exhaustiva.

¹¹¹ Els números de línia coincidirán, doncs, amb els que indiquem a l'apartat "Edició filològica de la carta de poblament".

fonètica i grafies

- la semivocal [j], a l'inici de mot, correspon a *y*: 12, 21 *yo*, 17 *yerbas*
- [ʎ] es representa *ll*: 16 *aquellos*, 16 *ellos* (considerem llatina, amb reserves, la forma [l l] a 19 *nulla*)
- [ʃ] es representa *x*: 12, 21 *Ximén*, 17 *exidas*
- [tʃ] es representa *ch*: 14 *Chodos*, 25 *Sancho*
- [ɲ] es representa *ny*: 24 *Fortuny*
- [ts] es representa *ç*, tant a l'inici com a l'interior de mot: 15, 20 *Çaragoça*
- [dz] es representa [z]: 22 *cruz*, 23 *boz*, 28 *fizo*
- conserva la *f*- inicial de mot: 20 *forno*

morfologia i sintaxi

- en la formació del plural són generals les formes en *-as*; 22 *convinenças*
- els articles determinats són 15 *los*, 15 *las*, 16 *la*, 19 *el*: *a* +*el* (*al*)
- l'article personal és *don*, aplicat tant al senyor, 21 *don*, com als *quinyoners*, 14 *don*, i als testimonis, 24, 25 *don*¹¹²
- demostratius reduïts: 22 *estas*, 23 *esto*, 28 *esta*, 29 *est*
- trobem el pronom relatiu *qui*, amb un antecedent animat i valor de subjecte: 23, 28 *qui*
- pronoms personals: 12, 21 *yo*, 16 *ellos*, 20 *mí*, 22 *vos*, 23 *boz*
- pronom adverbial: trobem la forma *y* 29 *e est signo y puso*
- la conjunció copulativa és *e*, excepte 13 *et*
- gerundi terminat en *-ndo*: 13 *estando*
- la persona pres. ind. *-o*: 13 *do*; 20 *Retengo*; 21 *juro*; 22 *atengo*
- 3a pers. p. perf. *-o*: 28 *fizo*; 29 *puso*

¹¹² En els casos en què *don* no apareix, entenem que es troba elidit com a conseqüència de l'ús de la conjunció *e*.

Trasllat català de 1348

Les xifres entre claudàtors indiquen el foli.

fonètica i grafies

- la representació de [ʎ] com a *ll* es generalitza, potser com a conseqüència del model aragonès: [11r] 5 *t[r]esllat*, [11r] 6 *lloch*, [11r] 6 *sagell*; però també es manté la formulació clàssica, amb *l*: [11r] 1 *treslat*, [11v] *lealment*. Aquesta variació pot indicar un procés de canvi de grafies en el moment històric del trasllat (s. XIV), almenys al País Valencià
- [ʃ] es representa *x*, almenys a l'interior de mot: [11v] 20 *créxer*
- [ɲ] es representa *ny*: [11v] 22 *any* (també trobem l'abreviació sobre la *n* a [11r] 8 *senals=senyals*)
- [ts] es confon amb [s], conforme succeïa¹¹³ a la Plana i no pas als Ports en el segle XIV: la grafia *ç* a [11r] 7 *çeda* evidencia aquest fet ([11r] 4, *ço* i [11r] 1 *Açò* reflecteixen els usos escrits normals de l'època)
- [z], en posició intervocàlica, es representa *s*: [11r] 4, 18 *present*
- /k/, a final de mot, es representa *ch*: [11r] 6, [11v] 3 *lloch*, però [11v] 22 *lloc* i [11r] 5, [11v] 18 *fonc*, tot i que el darrer és un passatge difícil que al manuscrit V consta *fonch*
- *y* representa, de vegades, [j]: [11r] 8 *aytal*, [11r] 1, 7, [11v] 5, *feyt*
- no hi ha confusió entre vocals àtones en els parells [a]/[e] i [o]/[u]: [11r] 2 *treguda*, [11r] 6, 8 *tresllat*, [11v] 16 *notari*, [11v] 23 *contenguts*
- vacil·lació en la representació de la consonant inicial del topònim Xodos, fet que té implicacions fonètiques i que potser representaria un dubte entre [ʃ], [tʃ] i [ʒ]: [11v] 4 *Jodos* (al manuscrit V, la forma original està ratllada i substituïda per *ch*), [11r] 6 *Chodos*

¹¹³ Coromines (1976, vol. I, 13-51) reporta la confusió [s]/[ts], a la meitat del segle XIV, en alguns documents de Castelló de la Plana, fet que no troba en uns altres dels Ports de la mateixa època. Recordem que el fragment que ara analitzem és de 1348.

- possible vacil·lació entre [v] i [b] (que no concorda amb els canvis fònics explicitats per les principals gramàtiques històriques catalanes;¹¹⁴ pot tractar-se d'un error del copista): [11v] 5 *conprovat*, però [11v] 19 *comprobat* i [11v] 21 *comprobí*; tot i que [11r] 3 *aminvada* i [11v] 20 *minvar*
- el grup *ct* presenta pèrdua o assimilació de la [j]<c: [11v] 3 *dit*; les formes [11r] 1, 7, [11v] 5 *feyt*, [11r] 1, 5, [11v] 18 *treyt* són arcaïsmes propis del llenguatge administratiu. La consonant implosiva també desapareix en el cultisme [11v] 5 *autoritat* (considerem un llatíisme gràfic [11v] 24 *auctoritat*)
- no hi ha pèrdua de *-r*, tal com era habitual a l'època i malgrat que avui ha desaparegut a l'Alcalatén i el Maestrat¹¹⁵: [11v] 20 *créxer*, *minvar*

morfologia i sintaxi

- l'article determinat és *lo* per al masculí, [11r] 6, 7, [11v] 4, 17, 22 *lo*, amb algunes excepcions [11r] 5, 8, [11v] 3, 4, 17, 24 *el*: *de + el (del)*, [11r] 8, [11v] 6 *el*
- l'article personal *en* manté el sentit medieval de tractament honorífic o respectuós: aplicat només al justícia de Xodos i no pas als testimonis, [11v] 3 *d'en Pasqual*
- demostratius reforçats, [11v] 4, 17, 20 *aquest*; només hem trobat dos graus de *dixi*, fet que no exclou la possibilitat que n'existiren tres: [11v] 18 *aquell*
- relatius: [11r] 5, [11v] 4 *qui* (el primer presenta un antecedent inanimat mentre que el segon en presenta un d'animat; tots dos realitzen la funció de subjecte), [11r] 6 (*lo*) *qual*, [11r] 8, [11v] 4, 17 (*el*) *qual*
- trobem el possessiu singular femení [11v] 5 *sua* i el masculí [11v] 21 *seu*
- pronoms personals: [11v] 16 *mi*
- altres pronoms: trobem les formes [11r] 8 *aytal*, [11v] *en*

¹¹⁴ La bilabialització de /v/ es produeix al segle XV en una part del Principat i en l'apitxat; Duarte i Alsina (1984, 219).

¹¹⁵ Recordem que gairebé tots els testimonis i el notari de 1348 són d'aquestes comarques.

- la conjunció copulativa *vacilla*, fins i tot en la mateixa línia, entre les formes arcaiques (pròpies del llenguatge administratiu) [11r] 1, 2, [11v] 5, 21, 22 *e*, [11r] 2, [11v] 5, 6, 18, 19, 21, 23 *et*, i la moderna [11v] 17 *y*
- conjunció [11r] 6, [11v] 23 *ab* ('amb'), habitual al català medieval
- formes de perfet simple d'indicatiu, desconegudes en l'actualitat a l'Alcalatén i el Maestrat: [11r] 5, [11v] 18 *fonc*, [11v] 5 *font*, [11v] 21 *treguí*, [11v] 21 *comprobí*, [11v] 21 *escriguí*, [11v] 21 *cluí*
- increment velar: [11v] 21 *treguí*, [11v] 21 *escriguí*, [11v] 23 *contenguts*; però [11v] 21 *cluí*

Recapitulació

El text català de 1348 representa un bon exemple del llenguatge administratiu de l'època: s'allunya del llenguatge col·loquial, presenta algunes formes llatinitzants, probablement com a conseqüència de la influència cancelleresca, i abundants trets arcaics especialment en les parts del text més estereotipades (com ara en la introducció, [11r] 1 *Açò és treslat bé e feelment feyt e treyt [...]*). Hem pogut comprovar que el redactor és un parlant del català occidental, perquè no presenta cap confusió en el vocalisme àton. Aquest text completa el mapa de la reculada de [ts]: Coromines¹¹⁶ indicava que a mitjan segle XIV encara es diferenciava [ts] i [s] als Ports, mentre que a Castelló de la Plana la pèrdua de [ts] ja s'havia esdevingut. En aquest document, de la mateixa època i pel que fa a la zona estudiada, podem observar la confusió entre l'africada [ts] i la fricativa [s], en l'expressió *çeda*.

¹¹⁶ Coromines (1976, vol. I, 13-51).
© Cèsar Mateu i Beltran, 2003

5. Corollari

A la presentació d'aquest treball hem indicat quins n'eren els objectius. Analitzem ara, pas a pas, quin ha estat el resultat de la nostra investigació.

A la "Introducció" explicàvem la manera, gairebé casual, com va començar la recerca sobre la carta de poblament. Hem avançat també algunes línies d'investigació, com ara les possibilitats que ofereix la carta de poblament per a la Història de la llengua, i hem justificat el format hipertextual.

L'estudi introductorí comença amb unes dades bàsiques sobre el poble de Xodos i la comarca on se situa, l'Alcalatén.

El context històric del document fundacional de Xodos ha quedat aclarit en el capítol següent. Calia recordar la conquesta del regne de València i explicar el que representaven, llavors, les cartes de poblament per als seus habitants i el que representen, ara, per als ciutadans del País Valencià. També hem mirat d'entendre com era el senyoriu de l'Alcalatén a l'edat mitjana.

Tot seguit, hem analitzat el conjunt documental de Xodos per a dotar-lo de sentit. Hem repassat el contingut dels sis lligalls estudiats fins ara i hem comprovat que en principi podia ser una mena de llibre de privilegis de la vila, que havia de garantir els drets dels xodencs enfront dels seus senyors. Més endavant s'hi van afegir els documents que tenien a veure amb els processos de desamortització que l'estat liberal espanyol va engegar durant el segle XIX.

Ens hem centrat, en acabant, en el manuscrit conservat a Xodos, una còpia de la carta de poblament datada el 1625; vam decidir anomenar-lo manuscrit X perquè aquesta és la inicial de Xodos. Hem mostrat l'estructura del document: al centre trobem la carta de 1254 i al voltant, embolcallant-lo, trobem els diversos trasllats, de 1275 i 1348 respectivament. La còpia de 1625 només es troba indicada al final del manuscrit. Esmentàvem les persones que hi apareixen i les llengües en què s'hi expressen, mentre avançàvem algunes explicacions. Hem descrit també el lligall en el qual es troba inserit el manuscrit X, el lligall 1. Mitjançant algunes marques de tinta i l'anàlisi del cosit dels fulls, hem reforçat la hipòtesi del llibre de privilegis que ja havíem avançat.

Després hem descrit l'únic manuscrit que es coneixia fins ara de la carta de poblament de Xodos, conservat a l'Arxiu del Regne de València, motiu pel qual l'anomenem amb la inicial de la ciutat: manuscrit V. N'hem descrit l'estructura i hem comprovat que és lleugerament diferent al manuscrit X. Ens sembla que el manuscrit V podia ser posterior (només un dia), però no

n'hem trobat proves concloents, fet pel qual els considerem paral·lels. En aquest apartat també comentem les edicions del segle XX, de Ferrandis Irles (1902 i 1950) i Guinot (1991), i hem avançat que la darrera contenia algunes imprecisions, que hem esmenat, quant a l'atribució d'autories i de dates.

Hem dedicat un apartat sencer a establir la datació de la carta de poblament. En principi, ens semblava que la data que s'hi indicava s'expressava amb una fórmula única o errada. Hem mirat de demostrar la segona afirmació, mentre establíem la hipòtesi que s'hi barrejaven dos sistemes cronològics que conviuen a l'edat mitjana: l'Era Hispànica i l'*anno domini*, l'any del Senyor. Defensem que l'atribució de la data expressada a la carta, 1292, fa referència al primer sistema esmentat, que correspon a l'any 1254 del sistema actualment vigent. En primer lloc, cal tenir en compte la inconsistència que suposa admetre com a original un document datat el 1292, si la primera còpia correspon a 1275. Hem constatat que el notari que realitza aquest primer trasllat efectivament treballa en la dècada dels anys 70 del segle XIII al poble on es realitza la còpia. Tot i això, hem hagut de recórrer a la cronologia dels senyors de l'Alcalatén, que van elaborar els investigadors del comte d'Aranda, per a constatar que Ximén d'Urrea II va morir abans de 1292, motiu pel qual no podia haver atorgat la carta de poblament en aquell any. D'acord amb totes aquestes dades, i els sistemes de datació esmentats, afirmem que la carta fou atorgada el 1254.

L'apartat denominat "Llengua i poder" analitza la carta de poblament de Xodos i els contextos des del punt de vista de la Història de la llengua. Hem relacionat l'ús de les diverses llengües en els documents amb l'estatus del català al País Valencià, quant a llengua de l'administració i de l'àmbit científic, però també quant a element de prestigi, o no, de les elits socials. Els textos analitzats, dels segles XIII i XIV, aporten elements útils per a relacionar la catalanitat lingüística, i l'adscripció dialectal, de l'Alcalatén amb les repoblacions i no pas amb el repartiment medieval, territorial i de poder, d'acord amb l'extensió a aquesta comarca de la hipòtesi de Guinot¹¹⁷. El final del segle XVI i l'inici del XVII marca un punt d'inflexió, almenys al País Valencià, que hem pogut constatar als textos analitzats, amb l'inici de l'afebliment de l'ús del català. La figura del comte d'Aranda ens ha permès comprovar l'inici de l'aplicació de certes polítiques públiques il·lustrades, durant el segle XVIII, contràries a la llengua catalana, que reforçarà el liberalisme, ja en el segle XIX. L'important conjunt de textos d'aquest segle ens ha permès constatar l'aplicació d'aquestes polítiques glotofàgiques. Ja en el segle XX, els documents

¹¹⁷ Guinot (1999, vol. I, p. 260).
© Cèsar Mateu i Beltran, 2003

analitzats ens indiquen que el franquisme continua les polítiques lingüístiques anteriors. També ens permeten albirar els rastres del conflicte lingüístic valencià del final del segle XX i l'inici del XXI.

Hem ofert l'edició filològica de la carta de poblament de Xodos, basada en els criteris de la col·lecció Els Nostres Clàssics, prenent com a testimoni base un document inèdit fins ara, el manuscrit X. Calia presentar, per primera vegada, un *stemma* elaborat a partir de les dades esmentades a l'estudi introductor i de les diverses lliçons que trobem anotades a l'edició. Hem acompanyat l'edició filològica amb l'edició facsímil del full 11 del lligall 1, que conté el manuscrit X, de Xodos.

Segueix un breu estudi lingüístic, amb l'anàlisi dels fragments aragonesos i catalans de la carta, que es fixa especialment en les grafies, la fonètica, la morfologia i la sintaxi. Aquesta anàlisi aporta algunes dades, des de la perspectiva filològica, a la hipòtesi formulada per Guinot.¹¹⁸ Constatem que el text català de 1348 representa un bon exemple del llenguatge administratiu de l'època, perquè s'allunya del llenguatge col·loquial i presenta certes influències cancelleresques. També podem comprovar que el redactor és un parlant del català occidental. Hem pogut constatar, a més, que a l'Alcalatén, a mitjan segle XIV, ja no es diferenciava entre l'africada [ts] i la fricativa [s].

Pensem que hem assolit els nostres objectius: hem editat la carta de Xodos a partir d'una versió inèdita fins ara que considerem com a més antiga, tot i que encara no ho podem afirmar rotundament. Hem aportat elements que permeten relacionar la catalanitat lingüística i l'adscripció dialectal de l'Alcalatén amb les repoblacions i no pas als repartiments geopolítics. A més, pel que fa a la història dels usos lingüístics, hem vist com les persones que detenen el poder, i que gaudeixen d'un cert prestigi, trien la llengua de relació amb l'altra part en els documents analitzats. Hem pogut identificar els avanços i els retrocessos del català en els àmbits juricoadministratiu i científic, i hem mostrat la importància que va tenir com a llengua de l'administració. Hem aconseguit datar correctament la carta de poblament de Xodos, el 1254, de manera que hem descobert que es tracta de la més antiga entre les cartes de l'Alcalatén actualment conegudes. Evidentment, també des de la perspectiva de la Història de la llengua, hem pogut relacionar l'ús de les llengües amb el context sociocultural i històric de cada època, a més de constatar la llarga presència del llatí en el llenguatge administratiu.

Tot seguit oferirem diversos apèndixs: l'índex onomàstic de les persones esmentades a la carta de poblament; el glossari, que facilitarà la

¹¹⁸ Guinot (1999, vol. II, p. 248).
© Cèsar Mateu i Beltran, 2003

comprensió del context històric; la versió catalana actualitzada de la carta de poblament, que vol acostar el text al públic majoritari i que recomana la visita a l'edició filològica; i una aproximació cartogràfica al moment històric de la carta de poblament, amb la indicació de la situació dels topònims que s'hi esmenten.

Tanquem aquesta anàlisi amb la bibliografia que s'organitza en diversos apartats, de manera que especifiquem la procedència dels manuscrits estudiats, però també distribuïm la resta d'obres consultades en els apartats que considerem més importants: la lectura i comprensió dels documents analitzats; el context històric i la datació; i els aspectes relacionats directament amb la Història de la llengua, la Dialectologia i la Sociolingüística.

Finalment, no podem concloure aquest apartat sense realitzar almenys tres propostes:

1. Caldria continuar la recerca en l'arxiu de Xodos: encara resten lligalls i pergamins per editar.
2. L'estudi ens ha permès constatar la manca de materials d'Història de la llengua catalana (també d'Història en general) i de Dialectologia catalana centrats en la comarca de l'Alcalatén: caldria omplir aquests buits.
3. Resulta absolutament imprescindible donar a conèixer al públic l'important patrimoni cultural dipositat en els nostres pobles: calen més iniciatives per a la difusió.

6. Apèndixs

6.1 Índex onomàstic

Relació alfabètica dels noms de les persones que apareixen al text de la carta de poblament de Xodos, amb indicació de la línia en què es troben esmentats.

<u>nom</u>	<u>identificació</u>	<u>fol.</u>	<u>línia</u>	<u>any</u>
Àngel de Palomar	Testimoni	11r	25	1254
Domingo Navarro	Testimoni	11r	25	1254
Fortuny de Resa	Testimoni	11r	24	1254
Jaume Sabater (Jacobi Sabaterii)	Notari de l'Alcalatén	11v	6	1348
Lario de Roda	Escrivà	11r	28	1254
Martín Talayero	<i>Quinyoner</i> (repartidor)	11r	14	1254
Pascasi Aragonés (Paschasii Aragonez)	Notari de la corona d'Aragó	11v	10	1348
Pasqual Andrés	Justícia de Xodos	11v	3	1348
Pasqual Sebrà	Notari de l'Alcalatén	11v	16	1348
Pere Ferrer (Petri Ferraria)	Notari de Vilafamés i les Useres	11r	29	1275
Rodrigo de Cabanas	Testimoni	11r	24	1254
Sancho Portolés	Testimoni	11r	25	1254
Valero	<i>Quinyoner</i> (repartidor)	11r	14	1254
Ximén d'Urrea II	Senyor de l'Alcalatén	11r	12	1254
Ximén d'Urrea II	Senyor de l'Alcalatén	11r	21	1254

6.2 Glossari

Tot seguit us oferim un breu glossari. Hem mirat d'incloure els termes que sovint no trobarem en un diccionari general. També s'inclouen aquells mots que facilitaran la comprensió del context històric; aquest és el motiu pel qual, de vegades, les definicions tenen un caire enciclopèdic. Indiquem les fonts, abreujades i en majúscules, al costat de cada entrada, de manera que s'expressen al final del capítol.

alamí, m

Al regne de València, durant l'època musulmana, oficial encarregat de resoldre els plets menors. DIE

aparat de variants (aparat crític), m

Part d'una edició filològica on es reporten els errors significatius, i les variants, detectats en la transmissió d'una obra. SAD

cavalcada, f

Dret del senyor a disposar dels vassalls per a les expedicions armades de saqueig i de càstig (també anomenades *cavalcades*) a les quals havien de concórrer els vassalls menors de seixanta anys [és a dir, segons la demografia de l'època, pràcticament tots els homes disponibles]; aquest dret era redimible mitjançant el pagament d'un tribut. HIP

costum, m

Recull legislatiu de diverses normes, vigent a l'edat mitjana. Sovint es designa com a *Costum de Barcelona* el que són els *Usatges de Barcelona*, una recopilació de normes jurídiques que recollien el dret consuetudinari català, bàsicament feudal. AVE

dècima, f

Als règims senyorials, dècima part dels productes de la terra que pagaven els vassalls, per pacte o per costum, als senyors. Delme. HIP

empriu, m

Dret d'aprofitament comunal de certs béns rústics, en general pastures, boscos i aigües, que tenen els veïns d'un poble o comunitat rural. DIE

fórmula de datació, f

Fórmula, sovint escrita en llatí, que indica la datació d'un document. Les fórmules de datació habituals a la península Ibèrica durant l'edat mitjana es basaven en un dels dos sistemes següents: l'Era Hispànica (que comptava els anys des de l'arribada de Cèsar August a Hispània) i l'*anno Domini*, o any del Senyor (que compta els anys, encara ara, des del suposat naixement

de Jesucrist). L'any de l'Era representava, al segle XIII, el sistema de datació més estès a l'Aragó i a Castella. Per contra, l'any del Senyor era el sistema més usat a Catalunya. Hi havia una diferència temporal entre aquest dos sistemes de 38 anys. ECB

fur, m

Norma, o conjunt de normes jurídiques, d'origen consuetudinari o obtinguda per concessió sobirana que recull el dret vigent en una localitat o territori. A partir del segle XIV, en el nostre àmbit territorial, els furs foren obra de les Corts i promulgats pels reis catalans. ECB

host, f

Dret del senyor d'una baronia pel qual els homes radicats al terme del seu castell havien de prendre part en les accions de guerra, incorporant-se, armats, a l'exèrcit que aquell organitzava. HIP

llibre de privilegis, m

Conjunt de documents, sovint còpies lligades en un o diversos volums, que contenen els privilegis concedits a cada població pels seus senyors. Els textos que s'hi incloïen, degudament autoritzats pels notaris, podien substituir els originals en cas de plet judicial. GED

lliçó, f

En l'àmbit de l'edició filològica de textos, segment d'un testimoni segons la mateixa forma en què s'hi presenta. MAR

primícia, f

Costum, o dret, de rebre els primers fruits. Als règims senyorial, part dels fruits que els vassalls, per pacte o per costum, pagaven als senyors a més del delme. HIP

quinyó, m

Porció de terreny, per a repoblar, que correspon a una dotació familiar. GUI

quinyoner, m

Home encarregat de buscar famílies per a repoblar el territori i de repartir els quinyons. GUI

ric-home, m

Magnat medieval aragonès de la més alta noblesa pel fet d'ésser d'illustre llinatge. HIP

stemma codicum, m

Representació esquemàtica de les dependències que s'estableixen entre els diversos testimonis d'un còdex. SAD

trasllat, m

En aquest context, còpia autenticada per notari. HIP

universitat, f

A partir del segle XIII, collectivitat d'habitants d'una ciutat o vila, revestida d'una certa personalitat pública, premunicipal, amb uns privilegis reconeguts i una certa representació davant el poder reial, senyorial o davant tercers. En cas que el collectiu no tingués un privilegi o un règim orgànic constituït per al seu govern, des del segle XIII, conjunt dels caps de casa reunits quan calia prendre alguna determinació d'importància. HIP

Fonts

DIE	DIEC (1997)
HIP	Hiperdiccionari (1993)
MAR	Martínez-Gil (1999)
GUI	Guinot (1991)
GED	Garcia Edo (1998)
ECB	ECBi (1997)
AVE	Aventín i Salrach (1998)
SAD	Sadurní Martí, a Martínez-Gil (1999)

6.3 Versió catalana actualitzada de la carta de poblament

Anotacions prèvies

Aquesta edició es basa en el manuscrit X de la carta de poblament de Xodos, que es troba a l'arxiu municipal de l'esmentada població. Hem mirat d'acostar el text al lector mitjà actual. Així, presentem la carta de població exclusivament en català, tot i que a les notes indiquem la llengua original dels textos. Hem volgut usar intencionadament un registre estàndard de la llengua per a adreçar-nos al públic majoritari. Som conscients que alguns autors, com ara Vicent Martines, consideren aquests textos simples versions actualitzades de l'original;¹¹⁹ en aquest sentit, però, hem mirat d'ajustar-nos tant com hem pogut al tipus de llenguatge de l'època, sense distanciar-nos gaire del manuscrit de Xodos. Considerem bàsic, però, expressar les dates en la forma actual.

Volem advertir que hi havia alguns fragments que han hagut de ser esmenats, mentre que uns altres han estat reconstruïts a causa de l'estat del paper. En aquests casos, hem realitzat les operacions esmentades a partir del manuscrit V, que es troba a l'Arxiu del Regne de València.

El text presenta tres colors: **blau** per als fragments corresponents a la còpia de 1348, **verd** per als corresponents a 1275 i **roig** per al nucli principal, de 1254. Pel que fa al fragment de 1625, només hem conservat en la nostra edició, amb tipografia de color **negre**, l'anotació que indica la presentació al registre de la ciutat de València.

Finalment, només ens resta demanar als lectors que no oblidin visitar l'edició filològica de la carta de poblament, perquè aquesta és una bona manera de conèixer la forma original del text.

Versió catalana actualitzada

Açò és un trasllat bé i fidelment fet i tret punt per punt i paraula per paraula, i en cap cosa no treta ni minvada, el 5 d'abril de 1348; a saber d'un altre trasllat que va ser tret de la carta de la població del lloc de Xodos, el qual trasllat duu un segell pendent de cera blanca en una veta de seda morena, fet el dit segell a senyals dels Urrea, el tenor del qual trasllat és aquest:¹²⁰

¹¹⁹ Martines (1999, 120- 123).

¹²⁰ L'original d'aquest fragment és en català.

© Cèsar Mateu i Beltran, 2003

Aquest és un trasllat bo i fidel de l'original, amb data de 19 de febrer de 1275, el contingut del qual és el següent:¹²¹

En el nom de Déu i la seua gràcia. Coneguen tots que jo, en Ximén d'Urrea, amb tot l'enteniment i amb la meua plena memòria, dono a poblar Xodos als senyors Martín Talayero i Valero, als furs i als costums de Saragossa, als dos i a tots aquells qui ells la donaran, amb entrades, amb eixides, a dècima i a primícia; amb les herbes i els prats; amb les muntanyes i les aigües; amb tots aquells costums que qualsevol bon poble ha de tenir d'acord amb el bon fur de Saragossa. Retinc per a mi l'host i la cavalcada, el forn i el molí. I, per a major seguretat, jo, en Ximén d'Urrea, juro sobre les escriptures i la creu que atendreé aquests pactes que amb vosaltres he convingut.¹²²

Testimonis que han escoltat i han vist aquest acte: els senyors Rodrigo de Cabanas, Fortuny de Resa, Sancho Portolés, Domingo Navarro i Àngel de Palomar.¹²³

Carta feta el 17 de juny de 1254.¹²⁴

Lario de Roda, el qual va escriure aquesta carta i hi va posar aquest signe.¹²⁵

Signe meu, Pere Ferrer, notari públic de Vilafamés i de les Useres, que he fet aquest trasllat bé i fidelment de l'original, amb una esmena en la quarta línia, on diu *entrades*.¹²⁶

Senyal d'en Pasqual Andrés, justícia del dit lloc de Xodos; el qual, vist l'original del qual aquest present trasllat fou fet i comprovat bé i fidelment, li presta la seua autoritat i el decret.¹²⁷ Signe de Jaume Sabater, notari públic per tota la tinença d'Alcalatén, el qual va veure l'original trasllat fidel indicat anteriorment i, comprovat pels testimonis, el subscriu.¹²⁸ Signe de Pascasi Aragonés, notari públic amb autoritat reial, per tota la terra i els dominis de l'Il·lustríssim Senyor rei d'Aragó; el qual va veure l'original de l'original esmentat, fidelment comprovat de paraula a paraula, sense afegir o traure res perquè canvie de sentit o siga falsificat. Assabentats els testimonis, ho subscriuen.¹²⁹ Senyal meu, Pasqual Sebrià, notari públic per tota la tinença d'Alcalatén que vist l'original del qual aquest present trasllat fou tret i aquell bé, lleialment, de paraula a paraula comprovat i en cap cosa

¹²¹ L'original d'aquest fragment és en llatí.

¹²² La invocació inicial és en llatí, la resta del paràgraf és en aragonès.

¹²³ Paràgraf en llatí amb influències de l'aragonès.

¹²⁴ La datació és en llatí amb influències de l'aragonès.

¹²⁵ La signatura és en aragonès.

¹²⁶ L'original d'aquest fragment és en llatí.

¹²⁷ L'original d'aquest fragment és en català.

¹²⁸ La fórmula original de la signatura de Jaume Sabater és en llatí.

¹²⁹ La fórmula original de la signatura de Pascasi Aragonés és en llatí.

© Cèsar Mateu i Beltran, 2003

no crescut ni minvat, aquest trasllat del damunt dit original seu, vaig traure, vaig comprovar, i vaig cloure en el damunt dit lloc de Xodos, en el dia i any en la primera línia continguts i en la segona amb autoritat del damunt dit justícia.¹³⁰

Registrada per la mà 34, del Llibre de Mananents i emparees de la cúria ciutadana de València, l'any 1625, foli 14.¹³¹

¹³⁰ L'original d'aquest fragment és en català.

¹³¹ La fórmula del registre és en llatí.

6.4 Cartografia

Trobareu en aquest mapa la localització dels topònims presents a la carta de poblament de Xodos.

Informació addicional

Dades complementàries sobre els indrets assenyalats al mapa.

l'Alcalatén

Comarca del País Valencià. Fou un senyoriu laic fins el segle XIX, establert com a tinença.

Saragossa

Capital de l'antic regne d'Aragó. Era una referència per als furs de diverses poblacions, Xodos entre altres.

les Useres

Municipi de l'Alcalatén. És una de les dues places conegudes que ocupava el notari Pere Ferrer (1275).

Urrea

Municipi de l'actual província de Saragossa. Topònim que dóna origen al llinatge de Ximén d'Urrea.

València

Capital de l'antic regne de València. Lloc en el qual es trobaven les principals institucions de govern i els registres documentals.

Vilafamés

Municipi que pertanyia històricament a la comarca del Maestrat. És una de les dues places conegudes que ocupava el notari Pere Ferrer (1275).

Xodos

Lloc d'on prové la carta de poblament datada el 1254, a la qual es refereix aquest estudi.

Fonts del mapa

Elaboració pròpia, a partir d'algunes dades extretes de Vallverdú (2001, 39 i 41) i d'Aventín i Salrach (1998, 100).

Fonts de les imatges

- castell de l'Alcalatén (l'Alcora):

<http://www.alcora.org/alcora.htm>

- Saragossa: Anna Szalencowa,

<http://wiem.onet.pl/wiem/00fffb.html>

- Urrea de Jalón:

<http://www.dpz.es/turi/comarcas/bdd/edificios.asp?comid=12>

- les Useres (pelegrins de les Useres):

http://webs.ono.com/usr006/penyagolosa_vb/valencia/index.htm

- València:

<http://www.wfto.org/assets/images/valencia.jpg>

- Vilafamés:

<http://www.costamediterranea.com/dondeir/castellon/vilafames.html>

- Xodos: fotografia de l'autor.

7. Bibliografia

I. Col·lecció documental

Arxiu de Xodos

1584 [cast.] Carta del senyor de l'Alcalatén, Joan Ximénez d'Urrea III, que permet artigar per a evitar la despoblació del lloc. [Xodos. Lligall 1, f. 3r-4v].

1613 [cast.] Confirmació per Antonio Ximénez d'Urrea d'un privilegi presentat pels veïns de Xodos, de Joan Ximénez d'Urrea II, el 1374, sobre els drets d'herbatge i fornatge, etc. [Xodos. Lligall 2].

1625a [cat. i llatí] Trasllat del privilegi de 20 de març de 1374, de Joan Ximénez d'Urrea II, sobre els drets d'herbatge i fornatge, la delimitació de les terres de la universitat de Xodos i altres drets dintre de la tinença. [Xodos. Lligall 1, f. 6r-9v].

1625b [cat., llatí i arag.] Còpia registrada del trasllat de 1348, tret d'un altre de 1275 a partir de la carta pobla de 1254. Manuscrit X. [Xodos. Lligall 1, f. 11r-12r].

1842a [cast.] Nota d'aprovació de la carta de poblament de Xodos “por el M.Y.S, Gefé superior político de la provincia”. [Xodos. Lligall 1, f. 2r].

1842b [cast.] Carta de la *Comisión de Montes* de la província a l'Ajuntament Constitucional de Xodos sobre les terres comunals. [Xodos. Lligall 1, f. 13r].

1847 [cast.] Acta de la reunió entre l'alcalde, amb el secretari de l'Ajuntament de Xodos, i el comissari de *Montes* de la província, sobre les terres comunals. [Xodos. Lligall 1, f. 16].

1863 [cast.] Traducció en paper oficial, “del antiguo latín y lemosin [sic] al castellano”, feta pel doctor en Dret i catedràtic de Retòrica de l'Institut de Segon Ensenyament de Castelló de la Plana, Romualdo Arnal, del privilegi de 1374. [Xodos. Lligall 3].

1881 [cast.] Còpia d'un certificat del secretari de Xodos sobre la inexistència de cap declaració governamental sobre el caràcter comunal de la devesa, tot i que declara que és possible que s'haja perdut. També certifica la traducció de Romualdo Arnal. [Xodos. Lligall 1, f. 15, solt].

1887, 1888a i 1888b [cast.] Escriitures públiques sobre la desamortització de les terres comunals i la posterior cessió dels drets al municipi. [Xodos. Lligalls 4, 5 i 6].

Arxiu del Regne de València

1625c [cat., llat. i arag.] Còpia registrada de la carta de poblament de Xodos en l'Arxiu del Regne de València el 4 d'abril de 1625. Manuscrit V. [Manaments i Empares, any 1625, llibre 4, mà 34, f. 14].

II. Bibliografia de consulta

Lectura i comprensió dels documents

ALCOVER, Antoni Maria; MOLL, Francesc de Borja (1993): *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca: Francesc de B. Moll Casasnovas i Editorial Moll. Existeix una versió en línia (2003) que es pot consultar a <http://dcvb.iecat.net/>.

BATELLI, Giulio (1986): *Lezioni di paleografia*. Roma: Libreria Editrice Vaticana.

COROMINES, Joan (1974): *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*. Madrid: Gredos.

COROMINES, Joan (1980-1991): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial.

COROMINES, Joan (1995-1997): *Onomasticon cataloniae*. Barcelona: Curial.

COSTA, Mercè; TARRÉS, Maribel (2001): *Diccionari del català antic*. Barcelona: Edicions 62.

Diccionari Valencià (1996). València: Generalitat Valenciana, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, Bromera.

FERRRANDIS IRLES, Manuel (1902a): “Origen de la tenencia ó baronía de Alcalatén” (I); a: *Ayer y Hoy*, revista cultural de Castelló (p. 344-348).

FERRRANDIS IRLES, Manuel (1902b): “Origen de la tenencia ó baronía de Alcalatén” (conclusió); a: *Ayer y Hoy*, revista cultural de Castelló (p. 357-359).

FERRRANDIS IRLES, Manuel (1902c): “Origen de la tenencia ó baronía de Alcalatén” (II); a: *Ayer y Hoy*, revista cultural de Castelló (p. 405-408).

FERRRANDIS IRLES, Manuel (1902d): “Origen de la tenencia ó baronía de Alcalatén” (conclusió de II); a: *Ayer y Hoy*, revista cultural de Castelló (p. 409-410).

FERRRANDIS IRLES, Manuel (1950): “Carta Puebla de Chodos por Ximén de Urrea a Martín Talajero y Valero, a 17 de junio de 1254”; a: *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, revista cultural de Castelló (tom XXVI, vol. II, p. 15-16).

Hiperdiccionari català-castellà-anglès [en CD-ROM] (1993). Barcelona: Enciclopèdia Catalana.

IEC (1997). DIEC. *Diccionari de la llengua catalana* [en CD-ROM]. Barcelona: Enciclopèdia Catalana i Edicions 62.

MARTINES, Vicent (1999): *L'edició filològica de textos*. València: Universitat de València.

MARTÍNEZ CASILLAS, Lourdes; QUINTANA I FONT, Artur (1995): “*Scripta ribagorçans del segle XIII*”; a: *A sol post, Estudis de llengua i literatura*, 3. Alcoi: Marfil.

MARTÍNEZ-GIL, Víctor, coord. (1999): *Edició de textos catalans medievals*. Barcelona: Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya.

SA VALL, Guillem de (1950): “Carta Puebla de Chodos”; a: *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, revista cultural de Castelló (tom XXVI, vol. II, p. 17-18).

VÁZQUEZ, Nicanor (1995): *Álbum caligráfico Universal*. València: París-Valencia. És copia facsímil de l'edició de 1901, feta a Barcelona per Editorial Romà.

Vox, diccionario ilustrado latino-español, español-latino (1980). Barcelona: Bibliograf.

Context històric i datació

AVENTIN, Mercè; SALRACH, Josep M. (1998): *Història medieval de Catalunya*. Barcelona: Ediuoc, Proa.

AVL = ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA (2002): *De les Normes de Castelló a l'Acadèmia Valenciana de la Llengua*. València: Generalitat Valenciana.

BRUGUERA, Jordi (1991): *Llibre dels fets del rei en Jaume*. Barcelona: Barcino.

BRUGUERA I TALLEDA, Jordi (1998): *Diccionari etimològic*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.

CHUST, Manuel, dir. (1992): *Historia de Castellón*. València: Editorial Prensa Valenciana.

DE BLAS GUERRERO, Andrés (1997): “Estado, nación y territorio”; a: *Fundamentos de Ciencia Política*; De Blas, A. i Pastor, J. (coord.). Madrid: Universidad Nacional de Educación a Distancia.

ECBi. *Enciclopèdia catalana bàsica interactiva* [en CD-ROM] (1997). Barcelona: Proa.

- FERNÁNDEZ-MIRANDA, Faustino (1997): "El Estado liberal"; a: *Fundamentos de Ciencia Política*; De Blas, A. i Pastor, J. (coord.). Madrid: Universidad Nacional de Educación a Distancia.
- FERRER BENIMELI, José A.; SARASA, Esteban; SERRANO, Eliseo (2000): *El conde de Aranda y su tiempo*. Saragossa: Diputació de Saragossa.
- FERRER I GIRONÈS, Francesc (1985): *La persecució política de la llengua catalana*. Barcelona: Edicions 62.
- GARCIA EDO, Vicent (1998): *Llibre de privilegis de la vila d'Onda (1241-1618)*. Onda: Ajuntament d'Onda.
- GIL MASCARELL, Milagro i altres (1992): *Història del País Valencià*. València: Eliseu Climent.
- GUINOT RODRÍGUEZ, Enric (1991): *Cartes de poblament medievals valencianes*. València: Generalitat Valenciana.
- GUINOT, Enric (1999): *Els fundadors del Regne de València*. València: Eliseu Climent.
- LACARRA, Julio; SÁNCHEZ, Ximo; JARQUE, Francesc (1995): *Les observacions de Cavanilles. Dos-cents anys després*. València: Fundació Bancaixa.
- MANHEIM, Jarol B.; RICH, Richard C. (1999). *Análisis político empírico. Métodos de investigación en ciencia política*. Madrid: Alianza Editorial.
- MATEU, Cèsar (2002): "Polítiques lingüístiques al Maestrat"; a: *Actes de les VIII Jornades d'estudi del Maestrat*. Sant Carles de la Ràpita: Centre de Estudis del Maestrat (en premsa).
- MUNDINA, Bernardo (1988): *Historia, geografía y estadística de la provincia de Castellón*. Madrid: Confederación Española de Cajas de Ahorro. Edició facsímil a partir de l'original de 1873.
- OLAECHEA, Rafael; FERRER BENIMELI, José A. (1998): *El conde de Aranda. Mito y realidad de un político aragonés*. Saragossa: Diputació d'Osca, Ibercaja.
- RABASSA I VAQUER, Carles; DÍAZ DE RÁBAGO HERNÁNDEZ, Carmen (1995): *Documentos per a la història de Vilafamés*. València: Ajuntament de Vilafamés, Universitat Jaume I i Generalitat Valenciana.
- SARTHOU CARRERES, Carles (1989): *Geografía general del Reino de Valencia. Provincia de Castellón*. Madrid: Confederación Española de Cajas de Ahorro. Edició facsímil a partir de l'original de 1913.
- TUSELL GÓMEZ, Javier i altres (1999): *Historia política y social, moderna y contemporánea*. Madrid: Universidad Nacional de Educación a Distancia.

VANACLOCHA BELLVER, Francisco J. (1997): "Representación política y elecciones. El liderazgo político"; a: *Fundamentos de Ciencia Política*; De Blas, A. i Pastor, J. (coord.). Madrid: Universidad Nacional de Educación a Distancia.

VIRGILI, Antoni (1997): *Diplomatari de la catedral de Tortosa (1062-1193)*. Barcelona: Fundació Noguera.

ZURITA, Gerónimo (1967): *Anales de la Corona de Aragón* (edició anotada per Antonio Ubieto i Maria Desamparados Pérez Soler). València: Anuba.

Sociolingüística, Història de la llengua i Dialectologia

ARACIL, Lluís V. (1982): *Papers de sociolingüística*. Barcelona: La Magrana.

BADIA I MARGARIT, Antoni (1984): *Gramàtica històrica catalana*. València: Tres i Quatre.

BOIX, Emili; VILA, Francesc Xavier (1998): *Sociolingüística de la llengua catalana*. Barcelona: Ariel.

BRUGUERA, Jordi (1986): *Història del lèxic català*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.

COROMINES, Joan (1976): "Història de la confusió de dues parelles de consonants antigues: Ç i SS; YL i LL"; a *Entre dos llenguatges*, volum I. Barcelona: Curial.

DUARTE I MONTSERRAT, Carles; ALSINA I KEITH, Àlex (1984): *Gramàtica històrica del català*. Barcelona: Curial.

FERRANDO, Antoni (1989): "La formació històrica del valencià"; a: *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana, VIII, Àrea 7. Història de la llengua*. València: Institut de Filologia Valenciana.

FERRANDO, Antoni; NICOLÁS, Miquel (1997): *Panorama d'història de la llengua*. València: Tàndem.

FERRANDO, Antoni; NICOLÁS, Miquel (2000): *Història de la llengua catalana I*. Barcelona: Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya.

FERRANDO, Antoni; NICOLÁS, Miquel (2002): *Història de la llengua catalana II*. Barcelona: Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya.

FUSTER, Joan (1992): *Estudis d'història cultural, antologia de textos*. Selecció de Francesc Pérez i Moragón. Castelló de la Plana: Universitat Jaume I.

MOLL, Francesc de B. (1991): *Gramàtica històrica catalana*. València: Universitat de València.

- MOLLÀ, Toni; PALANCA, Carles (1987): *Curs de Sociolingüística-1*. Alzira: Bromera.
- MOLLÀ, Toni; VIANA, Amadeu (1989): *Curs de Sociolingüística-2*. Alzira: Bromera.
- MOLLÀ, Toni; VIANA, Amadeu (1989): *Curs de Sociolingüística-3*. Alzira: Bromera.
- MOLLÀ, Toni (2003): *Manual de sociolingüística*. Alzira: Bromera.
- NADAL, Josep M.; PRATS, Modest (1993): *Història de la llengua catalana (I). Des dels inicis fins al s. XV*. Barcelona: Edicions 62.
- NADAL, Josep M.; PRATS, Modest (1997): *Història de la llengua catalana (II): el segle XV*. Barcelona: Edicions 62.
- NINYOLES, Rafael L. (1972): *Idioma y poder social*. Madrid: Tecnos.
- NINYOLES, Rafael L. (2002): *Conflicte lingüístic valencià*. València: Eliseu Climent.
- RUIZ I SAN PASCUAL, Francesc; SANZ I RIBELLES, Rosa; SOLÉ I CAMARDONS, Jordi (2001): *Diccionari de sociolingüística*. Barcelona: Enciclopèdia catalana.
- VENY, Joan (1987⁷): *Els parlars catalans*. Mallorca: Editorial Moll.
- VALLVERDÚ, Francesc, dir. (2001): *Enciclopèdia de la llengua catalana*. Barcelona: Edicions 62.